

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ SABATAYCILIK TARTIŞMALARI: *TÜRK SESİ* GAZETESİ'NDEN 1924 TARİHLİ BİLİNMEYEN BİR TEFRİKA

Cengiz ŞİŞMAN* - Muharrem VAROL**

ÖZ

1 Ocak 1924 tarihinde Sabatay kökenli bir kimliğe sahip tüccar Karakaş-zâde Rüştü'nün M. Kemal Paşa'ya yazdığı açık mektupta, Selanıkliler diye bilinen Dönme cemaati hakkında bir takım ifşaat ve şikâyetlerden bahsedilmekteydi. Bu mektuptan sonra matbuat âleminde Dönmelik üzerinde hayli sıcak tartışmalar yaşandı. Mübadele olayına denk gelen ve lehte ya da aleyhte cereyan eden bu tartışmalar bugün akademik ve popüler literatürde yeterince bilinmektedir. Aynı tarihlerde İzmir'de çıkan ve milliyetçi bir söyleme sahip *Türk Sesi* gazetesinde yayınlanan bir yazı dizisi ise bu münakaşaya doğrudan iştirak etmiş ve tarafsız bir çaba göstermesine rağmen Sabataycılık hakkında apolejetik bir metin ortaya çıkmıştır. İşbu makalede bahsi geçen tefrika konu edinilmekte olup, döneme dair tartışmalara değinilmiş ve yazı dizisi transkribe edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sabataycılık, Avdetîlik, Dönme, Mübadele, *Türk Sesi Gazetesi*

---

* Yrd. Doç. Dr., University of Houston-Clear Lake, Tarih Bölümü, cengiz.sisman@gmail.com

**Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, varolum@hotmail.com

**SABBATEAN CONTROVERSY IN EARLY TURKISH
REPUBLICAN PERIOD: AN UNKNOWN SERIAL IN *TURK
SESI* NEWSPAPER (1924)**

ABSTRACT

At the end of 1923, Karakaş-zâde Rüstü who was of a Dönme origin merchant lodged a petition about his community, also known as Avdetîs and Selaniklis, to the Turkish Parliament. The petition, which was published in one of the Turkish dailies on January 1, 1924, triggered a series of discussion and fierce disputes about the past, present and future status of the Dönme communities. Pamphlets, letters, and newspaper articles followed one another. The rise of new nation-states and subsequent Mübadele, the forced population exchange between Turks in Greece and Greeks in Turkey were some of the key historical factors which fueled the discussion. A hitherto unknown newspaper serial, dated January 1924 and published in *Türk Sesi*, furnishes us new details about this important controversy. Even though the author of the text is still unidentified, his stated aim is to write an objective account of the Dönmes. After examining the historical context of the controversy, the purpose of this article is to publish the transliteration of this apologetic text with explanatory footnotes.

Key Words: Sabbatean, Avdetî, Dönme, Mübadele, *Türk Sesi Newspaper*

Nüfus Mübadelesi yılları (1923-1924) genç Türkiye Cumhuriyetinin en çalkantılı dönemlerinde biriydi. Osmanlı İmparatorluğu tarih sahnesinden çekilmiş ve Anadolu’da yeni bir ulus-devlet inşası başlamıştı. Büyük çapta siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel değişimler yaşanırken, 10-12 milyon civarındaki nüfus artık “tebaadan vatandaşlığa geçişin simgesi” olan “modern ve ulusal kimlik bilincinin” ne anlama geldiğini kavramaya çalışıyordu. Osmanlı Devleti’nin sosyal ve hukuki yapısının temeli olan dini kimlikler bilindiği üzere “Millet Sistemi” çerçevesinde tanımlanmış ve bunlar bilhassa Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla birlikte önemli bir dönüşüm geçirmişti. Bu değişimle beraber tedrici olarak ulusal kimlik öne çıkıyor gibi görünse de dini kimlikler ağırlığını hala sürdürüyordu. 24 Temmuz 1923 tarihinde Türkiye ile Birinci Dünya savaşının galipleri olan İngiltere, Fransa ve Yunanistan gibi ülkeler arasında imzalan Lozan Antlaşması gereğince yaklaşık 500.000 Müslüman Yunanistan’dan Türkiye’ye, buna mukabil 1.500.000 Hristiyan Türkiye’den Yunanistan’a göç edecekti. Zorunlu göçün dini temele dayandırılması, söz konusu etnik ve dini kimlik karmaşasının hala devam ettiğinin bir göstergesiydi.¹ İki genç ulus-devlet arasındaki göç kısa ve uzun vadede her iki tarafta da geleneksel yapıları bozarak siyasi, kültürel, ekonomik sorunlara yol açmıştı.² 1923-1925 yıllarının Türkçe gazeteleri bir yandan Saltanat ve Halifeliğin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat, Şeyh Sait Ayaklanması, ekonomik kalkınma hamleleri gibi haberlerle dolup taşarken diğer yandan da Lozan Antlaşması ve Nüfus Mübadelesi akabinde yaşanan zorluklardan bahsediyordu.

Mübadele ile bağlantılı olarak gazetelerde boy gösteren haberlerden birisi de Selanik kökenli Dönmeler hakkında yapılan tartışmalar idi. Tartışmanın aktörleri arasında hem bu cemaate mensup kişiler hem de dışarıdan kimseler bulunmaktaydı. Aslında Dönmelerin kendi içlerinde gelenekçi ve liberal kanat olarak tezahür eden iki temel gurup mevcuttu. Adetlerini sürdürmek isteyen gelenekselciler ile bunların artık değişmesi gerektiğini iddia eden liberaller arasındaki tartışmalar 1880’lerden itibaren ikincilerin lehine artacak surette devam etmekteydi. Ancak yeni ulus-devlet anlayışının dayattığı koşullar bu anlaşmazlıkların artık içeride tutulamayacak kadar alevlendiğine işaret ediyordu.

¹ Cumhuriyet’in ilk dönemindeki kimlik tartışmaları için bkz. Soner Çağaptay, *Islam, Secularism and Nationalism in Modern Turkey*, London: Routledge, 2006.

² Nüfus mübadelesi ve sorunları için bkz. Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi*, İletişim, İstanbul, 2003.

Tartışmanın fitili Fezziye Lisesi mezunu ve Dönmelerin Karakaş koluna mensup Mehmet Rüşti adlı bir tüccarın Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne hitaben yazdığı dilekçenin 1 Ocak 1924 tarihinde Yunus Nadi'nin sahibi olduğu *Yenigün* gazetesinde yayınlanması ile ateşlendi. Mustafa Kemal'e hitaben yazılan bu dilekçede “dışarıda Müslüman içeride Yahudi” gibi davranan gizli bir zümreden bahsedilmişti. Sürdürmekte oldukları eski batıl inanç ve adetlerini bir an önce terk edip yeni Türkiye'nin anayasasında öngörülen vatandaşlık tanımına uygun hareket edilmesi ve bunun için yapılması gerekenler sıralanıyordu. Karakaş-zâde Rüşti'ye göre Osmanlı devleti Dönmeleri asimile edemediği için bundan mesul tutulmalıydı.

Konu hakkındaki lehte ve aleyhteki tartışmalar, köşe yazıları, mektuplar ve uzun tefrikalar *Akşam*, *İkdam*, *İleri*, *Mihrap*, *Resimli Dünya*, *Resimli Gazete*, *Son Saat*, *Tanin*, *Vakit*, *Vatan*, *Yedigün* ve *Yenigün* adlı gazete ve dergilerde üç-dört yıl boyunca devam etti. Tartışmalar daha ilk yıllarından itibaren çeşitli araştırmacıların dikkatini çekmeye başlamıştı. Mesela Gordlevsky, 1926 tarihli makalesinde, sınırlı bilgilerle de olsa, konuyu Avrupa kamuoyuna aktarmıştı.³ Aşağıda kısaca özetleyeceğimiz gibi, zamanla bu tartışmalar bilimsel ve amatör çalışmalara konu olmaya devam etmiştir.⁴

Türk Sesi gazetesinde 14 Ocak 1924'te, yani tartışmaların alevlenmesinden iki hafta sonra, yayınlanmaya başlayan uzun bir tefrika ise şimdiye kadar araştırmacıların gözünden kaçmıştır.⁵ Bu yazının asıl konusunu da söz konusu tefrika teşkil etmektedir. Yazarın o dönemlerde kullanılan Dönme ve Selanikli tabiri yerine daha ziyade “Sabatayist” tabirini kullanması ve “nispeten” tarafsız kalmaya çalışması tefrikanın göze çarpan

³ W. Gordlevsky, “Zur Frage Über die ‘Dönme,’” *Islamica*, 2 (1926), s. 200-218.

⁴ Bu literatürün bir kısmı için bkz. İbrahim Alaattin Gövsa, *Sabatay Sevi*, Semih Lutfi Kitapevi, İstanbul 1940; Abdurrahman Küçük, *Dönmelik ve Dönmeler Tarihi*, Ankara 1972, s. 481-530; Ahmed Safi, *Dönmeler Adeti*, (Haz. Ertuğrul Düzdağ), Zwi Geyik, İstanbul 2004; Ahmet Almaz, *Tarihin Esrarengiz Bir Sayfası*, Kültür, İstanbul 2002; M. Ertuğrul Düzdağ, *Yakın Tarihimize Dönmelik ve Dönmeler*, İz Yay., İstanbul 2012; Marc David Baer, *The Dönme: Jewish Converts, Muslim Revolutionaries, and Secular Turks*, Stanford University Press, Stanford 2009, s.157-167; Paul Bessemer, “Who is a Crypto-Jew? A historical survey of the Sabbatean Debate in Turkey,” *Kabbalah* 9 (2003), s. 109-153. Ayrıca, söz konusu popüler literatürün sosyal bilimler nosyonu ve metodolojisi bağlamında bir tenkidi ve değerlendirmesi için bkz. Cengiz Şişman, *Sabatay Sevi ve Sabatayıcılar Mitler ve Gerçekler*, Aşina, İstanbul 2008, s. 114-124.

⁵ Ebu'l Mecdet, “Sabatayistlik: Şimdiye Kadar Mestür Kalan Hakâyık-ı Tarihîyyeden,” *Türk Sesi*, no. 195-199, 202-203, 14-23 Kanûnisâni 1340 (14-22 Ocak 1924).

ilk özelliğidir. Konu hakkında kısa bir literatür analizi yapmak, tartışmanın siyak ve sibakına değinmek ve elbette sözkonusu metnin içeriğinden bahsetmek, tefrikayı tarihi bağlamına oturtmamıza yardımcı olacaktır.⁶

Osmanlı Döneminde Dönmeler

Dönmeler ya da 1920’lerde daha çok kullanılan tabir ile Selanikliler denilen sosyal zümre Nüfus Mübadelesi’nden önce toplumun bütün katmanları tarafından tanınan bir gurup değildi. Bu “gizemli” cemaatin önderi sayılan Sabatay Sevi’nin bugün artık çoklarınınca bilinen hayat serüvenini kısaca hatırlamak faydalı olacaktır. 17. yüzyılın ikinci yarısında bir Osmanlı Yahudisi olup mesihlik iddiası ile tarihteki önemli dini hareketlerden birine yol açan Sabatay Sevi, bilhassa Yahudi cemaati içerisinde büyük bir kargaşa çıkardığı için Osmanlı otoritesi tarafından yakalanıp tutuklanmıştı. Bu sıradışı kişilik Osmanlı padişahının da ilgisini çekmiş ve huzura çıkarılmıştı. Padişah IV. Mehmet, meşhur vaiz Vanî Efendi ve sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa’nın müdahaleleri ile Müslümanlığı seçerek hayatını kurtaran Sabatay Sevi, kısa süre içerisinde kendisine inanan küçük bir kitleyi de Müslümanlaştırdı. Onun takipçileri, uzun bir süreçten sonra ağırlıklı olarak Selanik merkezli bir yaşam sürmeye başladılar ve adeta bu bölgede kökleştiler. Zaman içinde üç alt guruba (Yakubi, Karakaş ve Kapancı) ayrılan cemaat dışarıda İslâmî yaşam tarzına, özel hayatlarında ise post-mesiyantik Yahudi inancına bağlı olarak hayatlarını sürdürmüşlerdi. Cemaat mensuplarının özel hayatları, başkaları tarafından zaman zaman merak ve dedikodu konusu olmuş ama hiç bir zaman tam anlamıyla öğrenilememişti. Seyyahlar, konsoloslar, misyonerler hep bu esrarlı bilginin peşinde koşurdular.⁷ 19. yüzyıldan itibaren, modernleşmenin etkisi ile cemaat mensuplarının önemli bir bölümü geleneksel yaşam tarzını terketmeye başlarken, belli bir kısmı eski inanış ve pratiklerini sürdürmeye devam etti. İşte böylesi bir sosyal ve kültürel bağlamda, Karakaş-zâde Rüştü ve onun gibi cemaat mensupları, bu eski geleneksel inanç ve adetlerin Cumhuriyet ile birlikte tamamen bırakılması gerektiğini düşünüyordular.⁸

⁶ Konu hakkındaki detaylı tartışma için bkz. Cengiz Şişman, *The Burden of Silence: Sabbatai Sevi and the Evolution of Ottoman and Donmes*, Oxford University Press, New York 2015, s. 262-284.

⁷ Dönmelik hakkında genel bilgi için bkz. Şişman, *Sabatay Sevi ve Sabataycılar*, s. 33-103.

⁸ Rüştü’nün bu çıkışının sebebi muğlaklığını korumakla beraber, boşandığı eşine verilmesi gereken nafaka ve mülkten kaynaklanan bir problemin sebep olduğu değerlendirmeleri de

Avrupa dilleri ve İbranicedeki yayınlara kıyasla, 1920'lerden önce Dönmeler üzerine yazılmış Osmanlıca belge ve metinleri bulmak görece olarak zordur.⁹ Selanik'teki Türkler için Dönmeler ya da 19. yüzyıldaki tabiri ile Avdetîler, değişik bir gurup idi ama imparatorlukta yaşayan birçok “kripto-cemaat” ile benzer özellikler gösteriyordu.¹⁰ Dolayısıyla, bu “açık sır” Osmanlılar arasında birkaç istisna dışında çok özel bir tecessüse yol açmadı. Zaten Avdetîlerin bir kısmı değişik tarikatlarla irtibatlı olarak tekkelere devam ediyorlar ve erkeklerin neredeyse tamamı ise en azından her Müslüman erkeğe zorunlu olan Cuma ve Bayram namazlarına gidiyordu. Bu anlamda, Selanik'in zengin bir tasavvufî çevreye¹¹ sahip oluşunun da bu etkileşime katkısı olduğu açıktı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Tanzimat sürecindeki gelişmeler ve buna ilaveten Dönmelerin hem imparatorluğa hem de dünyaya eğitim ve ticaret vasıtası ile açılmaları onları daha da görünür kıldı. Bu da beraberinde Osmanlı bürokratlarının, siyasislerinin ve entelektüellerinin Dönmelere daha fazla ilgi göstermelerine sebep oldu. Selanik Valisi Hüsnü Paşa'nın¹² ve meşhur Mithat Paşa'nın 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Dönmelere olan özel merakları bir dönüm noktası oldu. İbnülemin Mahmud Kemal, Hüsnü Paşa'nın söz konusu ilgisi

---

mevcuttur. Rüşti'nün verdiği dilekçe ile başlayan bu sürecin ayrıntılı bir tasvir ve tahlili için bkz. Baer, *The Dönme: Jewish Converts*, s. 157-183.

⁹ Son zamanlarda Osmanlı arşiv materyalleri üzerinden yapılan bir çalışmada Sabatay Sevi dönemine ait bazı resmi evrak için bkz. Erhan Afyoncu, *Sahte Mesih Osmanlı Belgeleri Işığında Dönmeliğin Kurucusu Sabatay Sevi ve Yahudiler*, Yeditepe, İstanbul 2013, s. 79-175. Ayrıca, Selanik'te bir dönme kızı ve Müslüman gencin evlilik teşebbüsüyle meydana gelen bir krize dair arşiv evrakına dayalı bir başka çalışma için bkz. Hayrullah Cengiz, “Avdetîlik'ten İhtida Eden Selanlı Bir Kızın Evliliği”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 18 (2008), s. 87-108.

¹⁰ Osmanlı coğrafyasındaki muhtelif kripto cemaatler için bkz. F. W. Hasluck, “The Crypto-Christian of Trebinod”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 41, Part 2 (1921), s. 199-202; Stavro Skendi, “Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans,” *Slavic Review* 26:2 (1967), s. 227-246; Yorgo Andreadis, *Gizli Din Tasıyanlar*, Belge, İstanbul 1999; Yorgos Tzedopoulos, “Public Secrets: Crypto-Christianity in the Pontos,” *DELTA* 16 (2009), s. 165-210; Zeynep Türkyılmaz, “Anxieties of Conversion: Missionaries, State and Heterodox Communities in the Late Ottoman Empire,” Basılmamış doktora tezi, California: University of California, 2009; Ahmet Türkan, *Osmanlı'da Kripto-Hristiyanlar*, Kitabevi, İstanbul 2013.

¹¹ Tanzimat sürecinde Selanik'teki tasavvuf akımları ve tekkelerin sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel anlamdaki tesir sahası için bkz. Muharrem Varol, *Islahat Siyaset Tarikat Bektaşiliğinin İlgasından Sonra Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, Dergâh, İstanbul 2013, s. 324-370.

¹² İbrahim Alaattin Gövsa, “Hüsnü Paşa, Hüseyin (Ölm. 1877)”, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, t.y, s. 181.

hakkında şöyle yazıyordu: “Babam söylerdi, zaptiye nazırı Hüsni Paşa, Selanik valisi iken Avdetflerin ardına casus koyar, pencereden, damdan ibadetlerini tecessüs ettirmiş. Bu halin fenalığını kendine ihtar ederlermiş, kulak vermezmiş. Herifler, “Museviyiz, ne yapacaksın” deselerdi Hüsni Paşa binlerce âdemi katl mi edecekti?”¹³ Hüsni Paşa’nın Dönmelerin toplantı evini basması ile ilgili bir vaka arşiv belgelerinde dahi yerini bulmuştu.¹⁴ Bu cemaat mensuplarının Selanik’teki sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel hayatta öne çıktıklarını söylemek mümkündür. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde imparatorluğun en “Avrupai” şehri olan Selanik’in önemli siyasetçileri, tüccarları, memurları, askerleri, iş adamları, eğitimcileri ve gazetecilerin büyük bölümü Dönme kökenli kimselerden müteşekkildi.¹⁵

Dönmelere yönelik bu alaka sadece seyyahlar ya da yerel mülki erkâna mahsus olmayıp, sürecin başından beri dikkatli bir şekilde olayı takip eden Osmanlı Yahudilerinin de benzer bir merakla sahip olduklarını söylemek mümkündür. Nitekim 19. yüzyıl sonlarında haham ve Musevî âlimlerinden olan Abraham Danon ve Joseph Nehema’nın Fransızca makaleleri o sıralarda Dönmelerin Osmanlı Yahudiler arasında da gündem olduğunun bir işareti idi.¹⁶

Selanik’teki yeni açılan ve modern yöntemlerle eğitim yapan Dönmelere ait Şemsi Efendi, Terakki ve Feyziye mekteplerinin bu husustaki başarısını vurgulamadan geçmemek gerekir. Zira, bu okullardan mezun olan kişilerin çıkardığı *Gonca-yı Edeb*,¹⁷ *Mütalaa*, *Çocuk Bahçesi*, *Bahçe*, *Kadın*¹⁸ gibi dergilerde çıkan yazılar bir yandan Osmanlı toplumunda gelenek, reform, modernlik, bilim, ilerleme gibi konuları tartışırken diğer bir yandan da üstü kapalı olarak kendi gelenek ve göreneklerinin eleştirisini

¹³ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Dergah, İstanbul 1982, IV, 1789.

¹⁴ Hüsni Paşa olayı ile ilgili olarak, bkz. Şisman, *The Burden of Silence*, s. 145-169.

¹⁵ Marc Baer, Globalization, “Cosmopolitanism and The Dönme in Ottoman Salonica and Turkish Istanbul”, *Journal of World History*, Vol. 18, No. 2 (2007), s. 141-161.

¹⁶ Abraham Danon, “Une Secte Judeo-Musulmane en Turquie,” *Revue des Études Juives* 25 (1897), s. 264-281; Joseph Nehama, “Sabbatai Cevi et Les Sabbateens de Salonique.” *Revue Des Ecoles de L’Alliance Israelite*, 5 (1902), s. 289-323.

¹⁷ Şeyda Oğuz-Sevengül Korkmaz, *Selanik’te Osmanlı Matbuatı : Gonca-i Edep*, Turkuaz, İstanbul 2009.

¹⁸ Arda Odabaşı “Kadın Dergisi Üzerine Bazı Notlar ve Basına Yansıyan ilk Sabatayism Tartışması” *Mutefferika* 37 (2010), s. 83-112.

içeriyordu. Hatta, hurafe olduğuna inandıkları bazı adetlere de meydan okuyorlardı.¹⁹

20. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde, Dönmelerle ilgili olarak Leskovikli Mehmet'in pozitif²⁰ ve Ahmet Safi'nin negatif tutumları²¹ Osmanlı bürokrat ve entelektüelleri arasında konu hakkında geniş bir fikir yelpazesinin varlığını gösteriyordu. 1912'de Balkan Savaşları sırasında Selanik şehri fazla direniş göstermeden Yunanlılara teslim edilince, sonun başlangıcı niteliğindeki bu gelişme, buradaki bütün geleneksel yapıları bozmuş, Müslüman Türkler şehri yavaş yavaş terkederek Anadolu'ya göç etmeye başlamıştı. Yunan hükümeti gözünde Dönmeler, Türk ve Müslüman sayıldıklarından, onlar da yavaş yavaş İstanbul ve İzmir başta olmak üzere diğer şehirlere göç etmeye başlamışlardı. İmparatorluğun dağılma döneminde, 1919'da İstanbul'da yayınlanan iki risale belki de Dönmeler hakkındaki kamuoyu önündeki ilk büyük tartışmaya yolaçmıştı. "Dönmelik Nedir?" başlığı ile anonim bir yazar tarafından yayınlanan risale Dönmeleri yüzyıllardır süren bir ihanet ve münafıklıkla suçluyordu.²² Binbaşlı Sadık adlı muhtemelen Dönme olan başka birisi tarafından kısa süre sonra yayınlanan "Dönmelerin Hakikati" adlı risale ise yapılan bütün suçlamaları reddediyor, Dönmelerin sadık birer vatansever olduğunu iddia ediyordu.²³ Ancak bu tartışmaların hiç biri, aşağıda görüleceği gibi gündemde uzun süre kalmamıştı.

İşte Karakaş Rüştü'nün 1 Ocak 1924'te Dönmelerin yeni Türkiye'de tamamen asimile olması gerektiği konusu ile ilgili başlattığı tartışmanın böylesi bir arkaplanı vardı. 4 Ocak'ta Necmettin Sadak'ın sahip olduğu *Akşam* gazetesi hem Rüştü'nün dilekçesini yeniden yayınladı hem de benzeri bir dilekçenin Yunanistan parlamentosuna verildiğini ancak; Yunan hükümeti tarafından reddedildiğini iddia etti. Aynı gün *İkdam*, *İleri* ve Ahmet Emin Yalman'ın sahibi olduğu *Vatan* gazetelerinde haberler çıktı. *Vatan*'a göre Selanik'te böyle bir gurup vaktiyle var olsa bile artık böyle bir şeyden bahsetmek mümkün değildi.

¹⁹ Şişman, *Sabatay Sevi ve Sabataycılık*, s. 78; Baer, *The Dönme: Jewish Converts*, s. 55-57.

²⁰ Leskovikli Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakki Cemiyeti ne idi?*, Arba, İstanbul 1991, s. 85-88.

²¹ Ahmet Safi, *Dönmeler Adeti*, haz. Ertuğrul Düzdağ, Zwi Geyik, İstanbul 2001.

²² Anonim, *Dönmeler*, İstanbul 1919.

²³ Sadık, *Dönmelerin Hakikati*, Karabet Matbaası, Dersaadet 1335.

5 Ocak'ta *Tanin* baş yazarı Hüseyin Cahit Yalçın uzun bir yazıda Rüştü'nün iddialarının absürt ve deli saçması olduğunu, bir ulus mensubu olmanın hissiyat ve hars meselesi olduğunu yazıyordu. Aynı gün *Vatan*'da Rüştü'nün bir akrabasına ait olduğu iddia edilen imzasız bir mektupta Rüştü'nün hiç bir şekilde Selaniklileri temsil etmediği iddia ediliyordu. 6 Ocak'ta *İleri*'de yayınlanan "Cumhuriyet, Dönmelik, Rumluk" adlı makalede Subhi Nuri konunun zamanlamasındaki uygunsuzluğa dikkat çekerek, Cumhuriyet için çok çalışmak ve Dönmelik gibi sorunlarla vakit harcanmaması gerektiğini savunuyordu.

7 Ocak'ta *Vakit*'te yayınlanan bir yazıda ise daha şüpheci bir yaklaşım takınılmıştı. Yazara göre Rüştü'nün amacı Dönmelerin TBMM tarafından Yahudi kabul ettirilmesini sağlamak ve sonrasında Yunan Parlamentosuna başvurarak mübadele dışı bırakılmalarına yol açmaktı. Böylelikle yüzyıllardır yaşadıkları evlerinden yurtlarından ayrılmak zorunda kalmayacaklardı.

8 Ocak'tan sonra tartışmalar daha da derinlik kazanır. Dönmelerin tarihi, dini inançları ve adetleri ile ilgili yazılar gazetelerde boy göstermeye başladı. Özellikle M. Asım Us tarafından yayınlanan *Vakit* gazetesi²⁴ konuyla yakından ilgileniyordu. Gazeteci Hüseyin Necati (Çiller),²⁵ Karakaş-zâde Rüştü ile uzun bir mülakat yapmış ve Rüştü'nün samimi olduğuna kanaat getirmişti. Necati'ye göre; Dönmeler kendi içerisinde üç kısma bölünmüştü. Bunlar, bir nevi Yahudiliğe inananlar, geleneklerinden sıyrılıp aydınlananlar ve son olarak tamamen Türkleşmiş olanlar şeklinde nitelendirilebilirdi. Ertesi gün *Vakit*, Rüştü'nün daha uzun bir mektubunu yayınladı. Rüştü burada *Vatan* ve *Tanin* tarafından kendine yöneltilen suçlamalara cevap veriyordu. Ona göre Dönmeler arasında hala Avustralya ve Tazmanyadaki kabîlelerin ilkel inanç ve adetleri gibi şeylere inananlar kimseler vardı.

Aynı gün *Vatan*, ertesi günden itibaren "genç bir adamın" notlarını yayınlayacağını duyurdu. Bu genç adam "Bir Tarih Müdekkiki" unvanıyla yazacak olan Yakubi kökenli Ahmet Emin Yalman'dan başkası değildi. Ahmet Emin, 1915 yılında Columbia Üniversitesinden sosyoloji alanında Amerika'da ilk doktora derecesi alan Türk sıfatını taşıyor ve uzun zamandır gazetecilik yapıyordu. *Vatan*'da on gün boyunca yayınlanan tefrika

²⁴ Bu gazetenin başlangıcında Ahmet Emin ile birlikte çıkarılmıştır.

²⁵ 1898 doğumlu Halil Necati, Mülkiye mezunudur. Selanikli Muazzez Hanım ile evlenmiş birçok ilde valilik görevi ifa etmiştir. Tansu Çiller'in babasıdır.

Sabataycılık hakkında Türkçe’de yayınlanan ilk tarihi ve sosyolojik monografi niteliği taşıyacaktı. Bu yazılarda, Ahmet Emin Selanik’te böyle bir topluluğun varlığını kabul ediyor ancak bunun bir avuç yaşlı adamın inancı dışında çoktan tarihe karıştığını öne sürüyordu.²⁶ İronik olarak o da Rüştü gibi, Osmanlı İmparatorluğu’nun müsamahakâr yapısından dolayı Dönmelerin kimliklerini koruduklarını söylüyordu. Ama artık ulus-devletin doğuşu ile bu cemaat çoktan tarih olmuştu.

17 ve 18 Ocak tarihlerinde *Akşam*’da İhsan Arif, Rüştü’nün daha önce bir takım para sorunlarından dolayı cemaatten aforoz edildiğini o yüzden cemaate kızgınlığı olduğunu, dilekçe olayından sonra “ölüm tehditleri” aldığını yazıyordu.

Belli ki bu tartışmalar yabancı gözlemciler tarafından da merakla takip ediliyordu. 22 Ocak tarihli bir yazısında, Amerikalı bir muhabir yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin abartılı bir milliyetçiliğe saplandığından bahsederken buna örnek olarak Türklerin Dönmelere karşı tavırlarından ve Dönmeler ile ilgili bu dönemdeki tartışmalardan bahseder. Bu muhabire göre kısa bir süre önce Türk milletvekillerinden birisi TBMM’ye dilekçe vererek Dönmelerin Mübadele harici tutulmalarını çünkü onların gerçek birer Müslüman olmadıklarını ifade etmiştir. Muhabir o sıralarda Dönmelerin Selanik’te Yunan hükümetinden mübadeleden muaf tutulmak için istekte bulduklarını ancak; bu isteğin kabul edilmediğini yazmaktadır. Yazar için asıl şaşırtıcı olan ise ekonomik sıkıntılarla boğuşan genç Türkiye Cumhuriyeti’nin bu kadar zengin, eğitilmiş ve başarılı kişilerden istifade edemeyişidir. İçlerinden Cavit Bey gibi, İttihat ve Terakki’nin etkili isimlerinin çıktığı bir cemaatin devlet tarafından kabullenilmemesi makul bulunmaz.²⁷

Rüştü, gazetelere kendi hakkında söylenenlere cevap niteliğinde bir kaç röportaj daha verdikten sonra Ocak ayı sonuna doğru sessizliğe gömüldü, ya da muhtemelen susturuldu. Bundan sonra gazetelerde Dönmelerle ilgili ara ara yazılar çıkmaya devam etti. Ertesi yıl Bakırköy’deki bir Dönme okulunun müdürü olan İbrahim Alattin Gövsa, okuldaki çocukların birinin defterinin arasında Dönme duası bulunması üzerine, Zekeriya ve Sabiha Sertel’in *Resimli Gazete* dergisinde imzasız bir

²⁶ Bir Tarih Müdekkiki (Ahmet Emin Yalman), “Tarihin Esrarengiz Bir Sahifesi,” *Vatan*, 11–22 Ocak 1924.

²⁷ “Saloniki Deunmeh Excluded from the Exchange of Population,” *The Christian Science Monitor*, 11 Şubat 1924, s. 11.

yazı yazdı. Yazıda adeta arkadaşı Ahmet Emin'in iddialarına cevap verir nitelikte "Dönmelik eğer tarih oldu ise neden hala küçük çocuklara bu dualar öğretiliyor" diye soruyordu.²⁸

1925'ten itibaren Dönmelerle ilgili haberler Hakkı Tarık Us'un daha sonra Selim Ragıp'ın yayınladığı *Son Saat* gazetesinde çıkmaya devam etti. 26 Kasım 1925 tarihli *Son Saat*'te, ilk tartışmalardan neredeyse iki yıl sonra, Rüştü yayınlanan mektubu ile tekrar tarih sahnesine çıktı. Ama artık eski fikirlerinin neredeyse tamamen tersini savunuyordu. Bu iki yıl zarfında ne olmuş, nasıl ikna olmuş ya da nasıl ikna edilmişti? Mektubunda belirttiğine göre çabaları işe yaramış ve Dönmeler arasındaki hurafeler artık tamamen terkedilmişti. Artık bir kaç cahil Dönme yüzünden bütün gurubu suçlamak yersizdi. Mustafa Kemal'in "*Aydınlanma Bombası*" Dönme ibadethanelerini, kitaplarını ve hurafelerini darmadağın etmişti. Dönmeler Babilliler ve Fenikeliler gibi artık tarihe karışmıştı.²⁹ Bir kaç polemik yazışmadan sonra Rüştü ortadan kayboldu. Nerede ve nasıl öldüğü hakkında halen malumatımız yok. Yaklaşık bir yıl sonra yine *Son Saat*'te Ayhan mahlası ile Arif Oruç tarafından 84 bölüm halinde yayınlanan Sabatay Sevi romanı,³⁰ 1935'te Abraham Galante tarafından Sabataycılar ve adetleri üzerine Fransızca yayınlanan eseri³¹ ve 1940'ta İbrahim Alattin Gövsa'nın konu hakkındaki kitabı Dönmelerin o yıllarda hep bir şekilde gündemde kaldığının işareti idi. Varlık Vergisi sırasında Müslüman, Gayrimüslim ve Ecnebi kategorilerinin yanısıra "*merkezin şifahi emriyle*"³² "D" yani Dönme kategorisinin konması ise devlet nazarında konunun hiç bir zaman kapanmadığını gösteriyordu.³³

²⁸ *Resimli Gazete*, no. 116 (1925).

²⁹ *Son Saat*, 26 Kasım 1925, s. 1, 3.

³⁰ Ayhan (Arif Oruç), "Dönmelik Nasıl Çıktı Nasıl İnkişaf etti?" *Son Saat*, 24 Mayıs - 20 Ağustos 1927. Sabatay Sevi hakkındaki ilk Türkçe roman olan ve aynı zamanda Cumhuriyet Dönemi ilk romanlarından sayılabilecek bu eseri yayına hazırlıyoruz.

³¹ Galante, Abraham. *Nouveaux Documents sur Sabbetai Sevi; Organisation et us et Coutumes de ses Adeptes*, Fratelli Haim, İstanbul 1935. Bu eserin Türkçesi için bkz. *Sabatay Sevi ve Sabataycıların Gelenekleri*, (Çev. Erdoğan Ağca), Zwi Geyik, İstanbul 2000).

³² Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul t.y, s. 85.

³³ Varlık vergisi hakkında bakınız, Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi*, İletişim, İstanbul 2000; Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları*, Belge, İstanbul 1999; Rıfat Bali, *The "Varlık Vergisi" Affair: A Study of Its Legacy, Selected Documents*, İsis, İstanbul 2005.

***Türk Sesi* Gazetesi ve “Sabatâstlik” tefrikası**

Buraya kadar, gayet mücmel bir şekilde Sabataycılığın tarihsel sürecine işaret ederek, bilhassa Karakaş-zâde Rüştü olayının perde arkasını anlatmaya çalıştık. Bu tartışmanın alevlendiği sırada İzmir merkezli bu gazetede gündeme ilişkin yayınlanan bu yazı dizisi şimdiye kadar akademik camianın ilgisine mazhar olmamıştır. Tam da böyle bir bağlamda, Ebu'l-Mecdet müstearıyla 14-23 Ocak 1924 tarihleri arasında Dönme tarihi ve adetleri üzerine yedi bölüm olarak yayınlanan tefrikayı en geniş anlamıyla Karakaş-zâde Rüştü'ye bir cevap niteliğinde değerlendirmek mümkündür. Fakat bundan önce *Türk Sesi* gazetesinden biraz bahsetmek icap eder.

Türk Sesi, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra İzmir'de çıkan ilk gazetelerden biridir.³⁴ İzmir Kestanepazarı'nda 57 no.lu işyerinde yazıhanesi olduğu anlaşılan gazetenin kendisine ait matbaasının olmadığı ve “binbir güçlkle” çıkarıldığı belirtilmiştir. Mesul Müdür Nazmi Sadık Bey hakkında bir malumat olmadığı söylenir. [M] Esat [Çınar], Midhat, Kemal Emin, Akça Kanad, Midhat Şevki, Çiftçi Necati, Hafız Ali, Osman-zâde Hamdi, Mazhar Nafiz, Burhan Ümid, Nazmi Sadık ve Alemdaroğlu Ömer Lütfi isimlerinde daimi yazar kadrosu mevcuttur. Bu kişilerin İzmir'in “*eğitim ve kültür yaşamına katkıda bulunmuş seçkin bir kitleyi temsil ettiği*” tespiti yapılmıştır. Bu kadro genelde eğitimcilerden oluşmakla beraber, aralarında Esat Çınar ve Rıdvan Nafiz [Ergüder]³⁵ gibi mebusluk yapan şahsiyetler de mevcuttur. Başyazar M. Esat mütareke zamanında bilfiil mücadele etmiş ve Ankara'da bir müddet Mustafa Kemal Paşa'nın katipliğini yapmıştır.

Oldukça renkli bir yazar kadrosu olduğu görülen gazetede Hasan Âli Yücel, Haydar Rüştü ve Kemal Turan gibi tanınır şahsiyetlerin de yazıları ve şiirleri yayınlanmıştır. Gazete milliyetçi bir çizgide olup, “Türk Tarih Tezinin” ilk nüvelerinin ve izlerinin bu sütunlarda görülebileceği belirtilmiştir. Nitekim gazetede kendisini tanımlayan şu ibareler son derece dikkat çekicidir:

“Evvelemerde Türk Sesi milliyetperverdir, taşkın, hardâr değil fakat kışkanç bir milliyetçi... Saniyen, Türk Sesi, teceddüt

³⁴ Bu gazete hakkında araştırma yapan Zeki Arıkan, ilk 11 sayısıyla beraber, Milli Kütüphanede mevcut 18 ve 241. sayılara ulaşmış ve diğer kütüphanelerde başka nüshalarını göremediğini belirtmiştir. Bizim kullandığımız nüshalar ise Hakkı Tarık Us koleksiyonunda olup, 195-199 ve 202-203. sayılardır.

³⁵ Rıdvan Nafiz'in İsmail Hakkı Uzunçarşılı ile bir kitap telif ettiğini de bu vesileyle belirtmek gerekir. Bkz. Rıdvan Nafiz-İsmail Hakkı, *Sivas Şehri*, Maarif, İstanbul 1928.

âşıkıdır. Müspet, yeni fikirlerin pervasız bir ma'kesidir. Mutaassıp, cahil veya kirli maksat takip eden her ferd, dürüst, müteceddit ve hür sesimizin dostu olamaz. Salisen, Türklük aleyhine doğrudan doğruya veya dolayısıyla halde veya istikbalde, muzırr olabilecek her unsur, her müessese, her teşkilat ve her şahıs bila-kayd ü şart gazetemizin düşmanıdır.”³⁶

Buradan anlaşıldığı kadarıyla, yenilenme vurgusuyla beraber cehalete karşı net bir tavır alır. Türklük aleyhine cereyan edecek her türlü olguya karşı ise son derece müteyakkız bir tutum içerisinde. Buna ilaveten, tarımda ve ekonomide ilerlemeci bir söyleme sahiptir.

Gazetenin İzmir tüccarlarınca yakinen hitap ettiği görülür. Bu bağlamda İzmir'deki banka ihtiyacı dile getirilirken, finans sektörünün Yahudilerin inhisarında olmasının yarattığı sıkıntılara değinilmesi fevkalade mühimdir. Diğer bir ifadeyle söylemek gerekirse, milli iktisat anlayışının savunucusu olan gazete bu düsturu milletin egemenliğinin bir parçası olarak görmektedir. Bundan başka, dönemin en sıcak siyasi tartışmalarında açık bir şekilde Ankara hükümetini destekler. Hilafet ve saltanat müesseselerinin karşısında bir editoryal çizgi izleyen gazete kelimenin tam anlamıyla “aydınlanmacı ve pozitivist” bir eğilime sahiptir ki bu anlamda içerik açısından Selanik'te çıkarılan *Gonca-yı Edep, Mütalaa* gibi dergilerle paralellik arzeder. Nitekim aşağıda iktibas edilen satırlar bu zihniyeti göstermektedir:

“[...] İslâm âlemini kurtaracak tek hakikat ve tek çare varsa o da; medeniyet dünyasının durmadan koşan kervanını dakika fevt etmeden atılıp karışmaktır. Garbın ilmî, fennî, sinâî tekamülâtı, usulleri kafalara ve ülkelere girmedikçe, onların teşkilatı iktisadiye ve içtimaiyesi örnek ittihaz edilmedikçe halas ve necat kapılarının açılması muhaldir. Kâfi derecede geri kalmış olduğunu maalesef biraz geç olarak fakat tam bir vuzuh ile katiyetle idrak etmiş olan Türk milleti, kendini binnetice maziye bağlayan bağların kâffesini nasıl parçalayıp attıysa ve milliyet fikrinin mücerreb ve asrî icabatını ülkesi dâhilinde nasıl hararetle tatbik ediyorsa ve edecekse İslâm

³⁶ Zeki Arıkan, “Kurtuluştan Sonra İzmir’de Çıkan İlk Gazete: Türk Sesi,” *Atatürk Araştırma Merkezi*, 22 (Kasım 1991), <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-22/kurtulustan-sonra-izmirde-cikan-ilk-gazete-turk-sesi>, (Erişim Tarihi 13.10.2014).

kardeşlerimize de aynı yolda yürümeği halisane ve samimâne tavsiye ederiz. Halifeler, şeyhler, sultanlar, emirler ve mucizeler devri arkada, hem de pek çok arkada kaldı."³⁷

Yukarıda görüldüğü gibi gazetenin takip ettiği yayın politikası aslında İzmir'deki kozmopolit orta ve üst sınıfa hitap eder bir niteliktedir. Bununla beraber, başyazarının Atatürk'e olan yakınlığının da içerdiği anlamla söylenecek olursa, genç cumhuriyetin yanında ve destekleyici bir yayın faaliyeti izler. Gazetenin bu manada Sabataycı guruplarla bir ilişkisi olduğunu öngörmek ihtimal dışı değildir. Gerek İzmir'in, Selanik ve İstanbul'dan sonra Sabatayistlerin en yerleşik yer olması, gerek tefrikanın burada yayınlanmış olması ve gerekse yukarıda izah edildiği veçhile, modernleşme ve batılılaşma anlayışlarının söz konusu cemaatin sahip olduğu görüşle örtüşmesi bu ihtimali artırmaktadır.

Tefrikayı kaleme alan Ebu'l-Mecdet müstearını kullanan yazarın asıl kimliği belli değildir. O yıllarda Dönmeler hakkındaki tartışmalar kamuoyu önünde cereyan etse de konu netameli ve kısmen de tehlikeli olduğundan tartışmaya katılanların çoğu özellikle de Dönme kökenli olan kimseler yazılarında ya müstear ad ya da isimlerinin baş harflerini kullanıyorlardı. Öyle ki 1910'larda çıkarılan *Kadın* adlı dergide kadın adları kullanarak yazarların birçoğu gerçekte erkekti.³⁸ Hakeza Ahmet Emin Yalman *Vatan* gazetesinde "*Bir Tarih Müdekkiki*", Arif Oruç ise *Son Saat*'teki uzun tefrikasında Ayhan müstear isimlerini kullanmıştı.

Yukarıda bahsi geçen yazı ve tefrikalar Sabatay Sevi ve Dönmelik konusunda araştırmaya dayalı, derinlikli ve sistematik çalışmalar olmaktan uzaktı. Çünkü onca tartışmaya rağmen konu hakkında bilgilerin çoğu hala dedikodu ve ifşaatlara dayanıyordu. Kapalı cemaatler hakkındaki bu çeşit rivayetler tarihçiler için "ihtiyatla" değerlendirilmesi gereken bilgi kaynağı olsalar da nihayetinde bu tür metinler asıl olarak üretildiği zihin dünyası hakkında daha nitelikli bilgi içerir.³⁹ Ayrıca yazarların dünya görüşleri ve Dönmeliğe bakış açıları doğal olarak içeriği şekillendirmekteydi. Bu perspektiften bakıldığında en önemli sorulardan birisi Ebu'l-Mecdet'in kimliği idi. Ebu'l-Mecdet kimdi ve neden böyle bir yazı yazma ihtiyacı duymuştu? Yazılarının tonuna ve muhteviyatına bakılırsa sosyalist eğilimleri

³⁷ Arıkan, *aynı yer*.

³⁸ Odabaşı, *a.g.m.*

³⁹ Dedikodular ve şifahi kültürün tarihçi için değeri hakkındaki bir tartışma için bkz. Jan Vansina, *Oral Tradition as History*, University of Wisconsin Press, Madison 1985, s. 5-7.

olan, Dönme kökenli birisini çağrıştırmaktadır. Yazar, elinden geldiğince tarafsız bir şekilde konuyu aktaracağını iddia etse de, yer yer hissi yaklaşımlardan kurtulamadığı görülür. Örneğin, Dönmeliğin yarım asır önce bittiği ve bu kökenden gelen insanların çalışkan, dürüst, başarılı birer vatansaver olduklarını söylerken bir bakıma savunmacı (apolojetik) bir tavır sergiler. Bu genel iddia Ahmet Emin'in söyledikleri ile paralellik arz etmektedir. Yazar kendini daha inandırıcı kılmak için yazılarında geçmiş zamanların “seyyatinden bahs etmekten” imtina etmediğini ve “*eğer böyle bir hâl zamânımızda dahi mevcût olsaydı bilâ-perva bunu da yazmaktan çekinmeyeceğini*” belirterek bir bakıma “*ortada*” durduğunu da göstermeye çalışır.

Ebu'l-Mecdet, yabancı dillerdeki yayınları incelediğini ama o zaman ki Dönmelik ile ilgili fazla bir bilgi bulamadığını öne sürer. Bu yayınların ne kadarını incelediğini tesbit etmek güçse de yazarın gözlemine katılmak mümkündür. Zira Avrupa dillerinde olan eserler, kaynak yokluğundan dolayı, daha ziyade Sabatay Sevi ve zamanı üzerine yoğunlaşmışlardı. Ama yazar, en azından bir kaç gün önce yayınlanmaya başlayan Ahmet Emin'in tefrikasını görmüş olmalıdır. Yazarın diğer kaynaklara olan ilgisi onun Dönmelik konusuyla Karakaş vakasının öncesine dayandığını gösterir. Ebu'l-Mecdet'in yazısı her ne kadar Dönmelik tarihinin sistematik bir analizi olmasa da özellikle yazarın kendi yaşadığı yıllardaki gözlemlerini içermesi bakımından oldukça zengin ve değerlidir. İddiasına göre yirmi dört sene Selanik'te ve İstanbul'da Dönmeler ile sürekli içli dışlı olmuş, birçok âdeti gözlemlemiş ve merak ettiği şeyleri onlardan öğrenmiştir. Bu bağlamda yazarın Sabataycılık hakkındaki tarihe karışmış olduğu yönündeki iddiası elbette ironiktir. Şunu da belirtmek gerekir ki müellifin daha önceki yüzyıllara ait tarihsel bilgileri net olmadığı gibi karmaşık bir muhteviyata sahiptir.

Tefrikayı kısaca özetledikten sonra metnin tamamını aşağıda yayınlayacağız. Metinde yer alan bir takım bariz bilgi hataları dipnotlarda düzeltilecekse de genel olarak metin olduğu gibi okuyucunun dikkatine sunulacaktır. Tefrikanın birinci bölümünde Ebu'l-Mecdet, 17. yüzyıldan başlayarak Sabataycılığa kısa bir giriş yapar ve Sabatay Sevi'nin İslâm ve Yahudiğin ötesinde yeni bir din teşkil ettiğini iddia eder. Bunu ise Sabatay'ın Yahudiliğin on emrine sekiz emir daha ilave ederek tesis ettiğini söyler. Yüzyıllar boyunca Sabatayistlerin dini ve ictimai hayatına yön veren bu *Onsekiz Emir*, 19. yüzyılın sonunda itibaren farklı araştırmacılar tarafından parça parça ve farklı versiyonlarla ortaya konmuştur. İlk tam

İbranice metinlerden birisi 1910 yılında, Abraham Danon tarafından yayınlanmıştır.⁴⁰ Aynı metin daha sonra, Abraham (Avram) Galanté'nin kitabında da Ladino ve Fransızca tercümesi ile beraber yayınlanır. Bir diğer sureti ise 1963'te Gershom Scholem tarafından yayınlanmıştır.⁴¹ Ebu'l-Mecdet'in açıkladığı sekiz emir bilinen *Onsekiz Emir*'den parçalar ihtiva etmektedir.⁴² Bu da gösteriyor ki yazar bilgilerini yazılı kaynaklardan ziyade şifahi kaynaklardan derlemiştir.

⁴⁰ Abraham Danon, *Etudes Sabbatiennes*, Paris, 1910.

⁴¹ Gershom Scholem, "The Sprouting of the Horn," *In the Time of Harvest: Essays in Honor of Abba Hillel Silver*, ed. D. Silver, Macmillan, London 1963, s. 368–386. Ayrıca Onsekiz Emir'in tarihçesi için bkz. Şişman, *The Burden of Silence*, s. 170-213.

⁴² Yahudilikteki on emir şunlardır: "1-Seni Mısır'dan esaretten çıkararak Tanrı benim; 2-Benden başka Tanrı'n olmayacaktır. Boşlukta, yerin üstünde veya altında, denizlerin derinliklerinde mevcut olan varlıkların resimlerini yapmayacak ve onlara hiç bir suretle tapmayacaksın; 3- Tanrı'nın ismini boş yere ağzına almayacaksın; 4- Cumartesi gününü daima hatırlayıp, onu kutsal kılacaksın. Haftanın 6 günü çalışacak, yedincisinde istirahat edeceksin. Cumartesi günü istirahata tahsis edilmiş umumi dinlenme günüdür. O gün ne sen, ne oğlun, ne kızın, ne uşağın, ne de hayvanların, kısaca hiç biriniz çalışmayacaksınız; 5- Anne ve babana hürmet edeceksin; 6- Öldürmeyeceksin; 7- Zina yapmayacaksın; 8- Çalmayacaksın; 9- Yalan şahadette bulunmayacaksın; 10- Hiç kimsenin evine, barkına, karısına, hizmetçisine, öküzüne, eşeğine velhasıl sana ait olmayan bir şeye göz dikmeyeceksin." Bkz. Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem, 2002), 2. Cilt. Onsekiz Emir Yahudiliğin On Emirinden ilham almış olsa da aynıysa değildir: "1- Yaratıcının birliğine ve ondan başka bir hâlik bulunmadığına dair olan iman muhafaza edilecek. Bir ve eşsiz olan yaratıcının dışında hiçbir âmir ve hakime sena ve övgüde bulunulmayacak. 2- Onun Mesih'inin gerçek Mesih olduğuna ve ondan başka kurtarıcı bulunmadığına ve Efendimiz, kralımız Sabetay Sevi'nin Davud'un neslinden geldiğine iman edilecek. Şerefi bol olsun. 3- Ne Tanrının, ne de Mesih'in adına yalan yere yemin edilmeyecek. Zira, Mesih'in adı da Tanrı'dan alınmıştır. Tanrı'nın adı onda mündemittir. 4- Gerek Tanrı'nın, gerekse Mesih'in adının geçtiği yerlerde tazim ve saygı gösterilecek. Yine bilgisi ile akranları arasında temayüz edenlere de tazim ve saygı gösterilecek. 5- Mesih'in sırrını anlatmak ve araştırmak için meclisten meclise, toplantıdan, toplantıya gidilecektir. 6- Onlar (Sabetaycılar) arasında katiller bulunmayacak. Hatta, kendilerinden nefret eden başka topluluk mensuplarından kimse de öldürülmesin. 7- Kislev ayının (Musevi yılının dokuzuncu ayı) 16'ncı günü herkes bir ev veya mekanda toplanarak Mesih hakkında ve Mesih inancının sırrı hakkında işittiklerini birbirlerine anlatacaklar. 8- Cemaatin arasında zina hüküm sürmesin. Beriâ vesilesinde bile hilekârlardan dolayı ihtiyatlı bulunulacaktır; 9- Yalancı şahitlikte bulunulmayacak ve kendi yakınına karşı yalan söylenmeyecek, birbirlerini hatta ma'min olmayanları bile ihbar etmeyeceksin. 10- Hiç kimse sarık imanına (yani cemaate mahsus olan Zahirî müslümanlığa) zorla sokulmasın, hatta inansa bile. Zira, cidâl üstadlarının zümresine (Cemaatin Oganları) mensup olanlar oraya ancak kendiliklerinden ve kendi gönülleri ve iradelerinin sevgiyle girerler. 11- Aralarında kıskançlar, ihtiraslılar ve kendilerine ait olmayan şeylere karşı arzu ve hırs gösterenler bulunmasın. 12- Kislev ayının 16'sındaki bayram büyük bir sevinç ile ilan edilip kutlanacak. (Bu Sabetay'ın Edirne Sarayında

İkinci bölüm, Müslüman olup Aziz Mehmet Efendi adını alan Sabatay Sevi'nin Selanik'e göçüp orada yaşamasını konu edinir. O sırada Sabatay Sevi'nin Avrupa'ya seyahatlerde bulunup dinini yaydığını iddia eder. Fakat buradaki bilgilerin de çok sahih olmadığını belirtmek gerekir. Zira, tarihi olarak Sabatay Sevi'nin değil, Karakaşlar'ın kurucusu Osman Baba'nın bu tür seyahatleri olduğunu biliyoruz. Ebu'l-Mecdet, Viyana'da halen bir Dönme cemaatinin mevcudiyetinden bahseder. Bu, muhtemelen oradaki Sabatayist kökenli Frankistler olsa gerektir.⁴³ Daha sonra Sabatay'ın ortadan kaybolması üzerine cemaatte yaşanan sorunları bu kısımda anlatır. Öncelikle, cemaatin Yakubiler ve Karakaşlar olarak ikiye bölünmesinin sebeplerine değinilir. Metnin dipnotlarında da gösterileceği üzere burada verilen tarihlerin birçoğu yanlışır.

Üçüncü bölümün merkezinde Karakaşların kurucusu Osman Baba vardır. Karakaşlar'ın inanç ve adetlerini, Osman Baba hakkında tanrılığa varan iddialar özetlenmektedir. Bu kısımda ayrıca, Dönme cemaatinin Yakubiler, Karakaşlar ve Kapancılar (İzmirliler) şeklinde üçe bölünme sebepleri daha ayrıntılı bir şekilde izah edilir.

Dördüncü ve nisbeten daha uzunca olan bölümde, oruç, cenaze, sünnet gibi Dönme adetlerinden bahsedilir. Burada özellikle, bahsi geçen geleneksel davranış kalıplarının büyük ölçüde terkedildiği halde, kadınlar arasında bir takım adetlerin yaşamaya devam ettiğini söylemiş olması dikkat çeker. Buradaki tasvirlerinden hareketle onun Sabatay cemaatini sanki içerisinden bir fertmiş gibi tanıdığını söylemek mümkündür. Ayrıca, biraz muğlak olmakla beraber Sabataycı gurubun nüfusunu artırma çabası hakkında söyledikleri enteresan olmakla beraber, ispatı güç bir iddiadır. Buna göre;

---

müslüman edilib sünnet edildiği Rebi'ulevvel'in 16. günüdür. 13- Birbirine karşı iyiliksever ve merhametli davranılacak. Ve kendisine yakın olanın arzusu kendi arzusuymuş gibi gayret gösterilecek. 14- Davud'un Mezâmîr'i her gün gizlice okunacak. 15- Her ay, kamer'in doğuşu izlenecek ve Ay'ın yüzünü Güneş'e çevirmesi ve Ay'la Güneş'in karşı karşıya gelip bakışmaları için duâ edilecek. 16-Müslümanların âdetlerine onların gözlerini boyamak için dikkat edilecek. Ramazan orucunu tatbik için sıkıntı gösterilmeyecek, kurban içinde aynı şey yapılacak. Zahirde gözükene herşey yerine getirilecek. 17- Onlarla (Müslümanlarla) evlilik akdi yapılmayacak, nikahlanılmayacak. 18-Oğulların sünnet edilmesine itina gösterilecek. Bu, mukaddes ve seçilmiş Milletten hayasızlığı kaldırmak içindir." Bkz. Galante, *Sabatay Sevi ve Sabataycılarının Gelenekleri*, s. 65-67. Ebu'l Mecdet'in yayınladığı sekiz emir bu Onsekiz Emir'den parçalar ihtiva etmektedir.

⁴³ Frankistler üzerine kapsamlı bir çalışma için bkz. Pawel Maciejko, *Mixed Multitude: Jacob Frank and the Frankist Movement 1756–1816*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2011.

bilhassa Sultan Abdülaziz zamanındaki kolera ve diğer salgınlardan dolayı doğal bir surette nüfusu azalan cemaatin bir ara civar şehirlerdeki Hristiyan çocukları evlat edinerek, onları kendi adetlerine göre yetiştirdiklerini öne sürer. Bu noktada Karakaş ve Kapancıların fiziki özelliklerine dair betimlemelerinin son derece ilginç olduğunu bilhassa belirtmek gerekir.

Bu kısımda ayrıca, Dönme tabirinin 1880’lerden önce kullanılmadığı iddia edilmektedir ki bu da yanlıştır. Bölümün alt başlıklarından bir diğeri ise Dönmelerin tarikatlarla olan ilişkileridir. Şimdiye kadar Dönmelerin Bektaşî, Melamî ve Mevlevîlerle olan ilişkileri hakkında çeşitli malumat mevcuttur,⁴⁴ ancak yazar burada bize kimliği son derece tartışmalı olan 19. yüzyıldaki en büyük reformcu Dönmelerden olan Derviş Efendi’nin Kapancı bir Nakşibendî olduğunu iddia etmektedir ki bu iddia son derece ilginç ve bugün için yenidir. Ayrıca Karakaş olduğunu iddia ettiği İbrahim Efendi diye başka bir Dönme mutasavvıftan bahseder. Şeriat bilgisinin derinliğine dikkat çekilen Derviş Efendi’nin önce kendi cemaatinden pek çok kişiyi tarikata soktuğu ve bozuk inançlarını düzelttiği üzerinde durulur. İbranice, İspanyolca, Arapça, Farsça ve Türkçe’yi “bi-hakkın” konuşan şeyhin felsefede de ileri gittiği belirtilir. Özellikle, Yahudi hahamlarına dil öğrettiği yönündeki rivayet dikkat çekmekle beraber, şeyhin geceleri Sabatay’ın ilkelerini kendi cemaatine öğretmesi üzerinde durulmuştur. İbrahim Efendi’nin ise özellikle müderrislik ve hafızlık yönüne atıfta bulunulmuştur. Bunların soylarından gelen birçok imam ve müezzin olduğunu söyler. Bu iki kişinin cemaat üzerinde etkili birer otorite olduklarını tahmin etmek mümkün olmakla beraber, sonraki araştırmalarda bu kişilerin kimliği üzerinde yeni bilgilere ulaşmak belki bu vesileyle mümkün olacaktır.

Keza, burada kayda değer bir husus da cemaat içi yapılanmaları hakkındadır. Bu bağlamda, Dönmelerin sosyal teşkilatlarının çok güçlü olduğunu, sorunlarını mahkemeye gitmeden kendi içinde çözdükleri söylenir. Esasen bu cemaat içerisinde hiçbir şekilde katil veya hırsızca tesadüf edilmediğini kuvvetli bir tonda dile getirir. Ayrıca, bu kişilerin “*siyasete karışmamalarını şâyân-ı tahsin*” bir durum olarak izah eder. Burada hiç şüphe yok ki bu iddianın retorikten ibaret olduğunu belirtmemiz gerekir. Zira aynı satırlar içerisinde Sabataycıların Jön Türklere ve İttihatçılara “*cânen ve*

⁴⁴ Baer, *The Dönme*, s. 6-8. Ayrıca, son dönem Osmanlısı’nın önemli mesnevihanlarından Mevlevî Esad Dede’nin Avdeti olduğu malumdur. (Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006, I, 402). Selanik Mevlevihânesi’nin Sabataycılar ile olan ilişkileri ve görsel malzeme için bkz. Nicholas P. Stravroulakis, *Salonica Jews and Dervishes*, Athens, ty

mâlen” verdiği destek hatırlatılarak bir bakıma yukarıdaki iddiasını kendisi tekzip eder. Yazar zaman zaman mübalağalı bir üslup kullanmaktan kendini alamaz. Cemaatin ticaretle olan ilişkisini de böylesi bir abartılı bakışla anlatarak, onların adeta “*Osmanlı devletinin bile başaramadığı şekilde*” ticarete etkili oldukları öne sürer.

Beşinci bölümde, Şemsi Efendi mektebinden başlayarak Terakki ve Feyziye mekteplerinin serüveni anlatılır. Bu okullara Selanik’ten ve Anadolu’dan gençlerin geliyor olduğunu söylemesi, “*bu okullara ilk zamanlarda sadece Dönmeler mi devam ediyordu?*” sorusu açısından önemlidir. Ahmet Emin’e benzer bir şekilde Dönmeliğin yarım asır evvel tarihe karıştığını ve halen varlığını sürdürse dahi bunun gizli bir din kisvesi altında değil herkesin bildiği “*cemiyyet-i hayriyye*” şeklinde ve şimdiye kadar “*tesis ettikleri şirketler, ticarethâneler, darü’-t-tedâviler, fabrikalar, hep bunların insâniyyetkârâne düşüncelerinin birer şâhidi*” olduğunu belirtmektedir.

Bu bölümde yazarın Sabataycı cemaate yöneltilen endogami iddialarına karşı bir cevap arayışına girdiği görülür. Özellikle, II. Meşrutiyet sonrasında kamuoyunda da çeşitli şekillerde gündeme gelen bir husus olan evlilik meselesi bu anlamda önemlidir. Bilindiği gibi, Zekeriya-Sabiha Sertel çiftlerinin nikâhı böylesi bir arka planda icra edilmiş ve dönemin İttihatçı erkânının katılımıyla Türk-Sabatay ırklarının “*izdivacı*” propagandası yapılmıştı⁴⁵. Yazarın konuyu burada dile getirişi, aslında akıllarda hala cemaat içi evlilik sorunsalının devam ettiği düşüncesine ya da en azından bu yönde bir algılamamanın olduğuna işaret eder. Yazara göre, Sabataycılar karışık evliliklere “*can u gönülden arzukeşdirler.*” Yalnız, çıtayı öyle yüksek bir şekilde tutar ki adeta Sabataycı kızlarla evlenmenin muhal olduğu zannedilir. Zira ona göre, bu kızlar fevkalade tahsilli olup her biri en az Fransızca, Almanca ve İngilizce’yi mükemmel bilir. Dolayısıyla, “*sahib-i irfân*” bir Türk genci böyle bir taleple gelirse ve her iki taraf da bunu uygun bulursa evliliğin olmaması için her hangi bir sebep göremez. Yalnız, o dönemin Türk toplumunun sosyo-ekonomik karakterine biraz da tepeden bir bakışla enteresan bir göndermede bulunur; “*Bir iki lisana âşına, kadınlığın mezâyâsına vâkıf genç bir kız hiçbir vakit bir arabacının ve hammâlin zevcesi olamaz ve icbâr edilemez*”.

⁴⁵ Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Gözlem, İstanbul 1977, s. 77-81.

Selaniklilerin sayısal olarak sahip olduğu nüfusa dair görüşlerini de hatırlatmak faydalı olacaktır. O sırada Selanik’de kalan aile sayısının iki yüz olduğunu belirtir. Anadolu’ya yerleşen nüfus ise üç bin civarında olup toplamda nüfusun beş bini geçmeyeceğini savunur. Dolayısıyla, Karakaşzâde Rüştü’nün bazı iddialarının hem “*keenlemeyekün*” hükmünde hem de “*kendisine mahsûs tevehhümâtından ibâret*” olduğunu belirtmiştir. Yazarın bu ifadeleri kendisinin de Dönme olma ihtimalini güçlendirmekle beraber, bu tefrikanın da Rüştü’nün iddialarına birer reddiye mahiyeti taşıdığını gösterir. O dönemde Dönme kökenli yazarların bu tür argümanları kısmen gerçeğe işaret etse de kısmen de arzu ettikleri şeye (wishful thinking) göndermede buldukları söylenebilir.

Altıncı bölümde, sosyalist eğilimleri olan yazar, Sabatay Sevi’nin din anlayışına mercek tutar. Sabatay Sevi için “*din bir kâide-i beşeriyet bir kanûn-i medeniyettir.*” Dolayısıyla, hangi dine mensup bulunursa bulunsun Sabatay’ın her muhitte o yerin icabına göre isabetli bir şekilde telkinatta bulunduğunu öne sürer. Bu düşüncenin zaman içerisinde “*İslâmiyet içinde daha hür, daha demokratik*” bir yapı oluşturduğunu söylemektedir. Burada yazarın Sabataycılık ile Yahudilik arasında keskin bir sınır koyması gözden kaçmaz. Dönmelerin tarihsel vetirede mevcudiyetlerini muhafaza edişlerini ise, onların “*hayât-ı ictimâiyelerindeki kuvvetleri*” ile izah eder. Bu vesileyle, cemaatin toplumsal konsolidasyona önem veren bir içtimai bünyeye sahip olduğunu ima eder.

Yedinci ve son bölüm İslâmi hassasiyeti yüksek bir ahlaki hitabe ile başlar. Cemaat içerisinde neşet etmiş bir şeyhe ait olduğunu söylediği bir hitabe ile müellif, Dönmeleri “*hakikate*” davet ediyor görünmektedir. Burada Dönmelere hitaben “*mâzinizin seyyiatını unutunuz, istikbâlinizin vâlid-i şefkatdârı olan nur-i İslâmiyete koşunuz!*” şeklinde ifadeler vardır. Ancak yarım asır önce bitti denilen Dönmelere bu “*paradoksal*” çağrı yapılmasının anlamı nedir? Etnik kimlik oluşumunun ve sekülerleşmenin güçlenerek devam ettiği o günlerde yazar neden böyle bir hitapla yazısını sonlandırmak istemiştir? Yazarın tefrikada asıl göstermeye çalıştığı şey nedir? Kendi söylediği gibi sadece “*bî-tarafâne tarihçe*” yazmak mıdır? Hiç şüphe yok ki Ebu’l-Mecdet’in gerçek kimliğini öğrendiğimiz takdirde bu sorulara daha doğru cevap verilebilecektir.

Bu kısımda yazarın son olarak Rüştü’nün öne sürdüğü bazı iddialara yeniden cevap verdiği görülür. Kuzu bayramı denilen ritüele temas ederek Hıdırellez gününden sonra kuzu eti yenilmesini sıhhi sebeplere bağlar. İlginç

bir Bektaşî menkıbesi anlatarak kuzu eti yeme töreninin aslında Sabataycılığa bir Bektaşî şeyhi tarafından sokulduğunu söyler. Bu son derece önemli bir anlatıdır, zira mistik ve mesihanik oluşumların karşılıklı etkileşimine dair antropolojik bir takım ipuçları taşır. Ebu'l-Mecdet tefrikasını bitirmeden evvel, Sabatay Sevi hakkında İbranice ve İspanyolca'dan birkaç kitabı Türkçeye tercüme ederek yine bu gazetede neşredeceğini söyler. Ancak bunun gerçekleşip gerçekleşmediği hususunda henüz bir bilgimiz yoktur. Ebu'l-Mecdet'in bu dilleri biliyor oluşu bir bakıma onun Sabataycı bir kökenden gelme ihtimalini güçlendirdiğini bu vesileyle de yeniden ifade edebiliriz.

Şurası muhakkaktır ki yazarın kimliği ne olursa olsun, serinin sonunda Sabataycılık hakkında “hüsn-i şehadette” bulunması kamuoyunda o gün için cârî olan tartışmalara taşradan olumlu bir bakışı gösterir. Her ne kadar İzmir bir liman kenti olduğu için tam anlamında bir “taşra” görüntüsü vermese de tefrikanın burada yayınlanması bu ticaret şehrindeki Sabataycılarının nüfus ve nüfuzuyla doğrudan ilgili bir meseledir. Sonuç itibarı ile bütün eksiklerine rağmen önemli ve yeni bilgiler ihtiva eden bu yazı dizisi, kendi zamanında yayınlanan Ahmet Emin ve Arif Oruç gibi yazarların tefrika ve yazıları ile birlikte okunduğunda bize o dönemde Dönmeliğin nasıl algılandığı ve algılayanların zihin yapısı ile ilgili zengin bir tablo sunacaktır.

EK:**Sabatâistlik, Şimdiye kadar mestûr kalan hakâyık-ı tarihiyyeden -1-**

İspanya'da serzedde-i zuhûr olan engizisyon mezâlimini müteâkib Türklerin zîr-i cenâh-ı re'fetine ilticâ eden bir çok Yahudiler Selanik ve İzmir havâlisine yerleştirilmişlerdi.

O zamânda İzmir'deki Musevî cemâatinin nüfûzu memleketin nüfusuna nisbeten ekseriyeti teşkil ediyordu. 1080¹ tarihinde Sultan Mehmed-i Râbi' zamânında işbu muhacir Yahudilerin müteaddid havrâların ve bir çok hâhâmları ile ulemâsı memlekette baş göstermişti. Yahudi ulemâsı meyanında şimdiki Irgâd Pazarında Mordehay Sevi'nin oğlu (22) yaşlarında Sabatây Sevi nâmında birisi türemişti. Babasının serveti ile zâten neseb-i şöhet eden Sabatây Sevi aynı zamânda birkaç lisana vâkıf idi. Zamânın en güzîde ulemâsından add edilecek kadar sâhib-i nüfûz olmakta idi. Aramice, Türkçe, İbranice, İspanyolca, Fransızca ve Rusya lisânlarının gavâmızına vâkıf olduktan başka edyân-ı mevcûdenin dahi felsefelerini bi-hakkın tedkîk ve hakâyık-ı dünyevîyyeyi daha genç yaşında iyi tanımıştı. Ulemây-ı İslâm ile birçok mübâhasât-ı dinîyyeye girişerek dehâ-yı fikriyesini göstermişti. Ve birçok Hristiyan ulemâsıyla münakaşâtda bulunarak İsevîyyenin bütlânını ilâna kadar cesâret göstermişti. Nüfûz-ı nazarı 'amîk, talâkat-ı lisânı ve kuvve-i iknâi'yyesi ile kesb-i iştihâr etmişti. Gençliğinde birkaç def'a zamânın Şeyhülİslâmı ile mülakât etmiş ve ânın misâfiri olmuş idi.

Sabatây Sevi Hazret-i Muhammed'e ve ânın akâid-i diniyyesine pek ziyâde hürmetkâr olmağla beraber âdât-ı İslâmiyyeden dahi birçok şeyleri fazla buluyor ve kendi fikrinde bunu da tasfiye ederek sâdeleştirmek imkânını görüyordu. Aynı zamânda mensûb olduğu Musevî dininin hurâfât ile memlû âdât ve itikâdâtının aleyhinde birçok propagandalarla kendisine iyice taraftâr peydâ etmiş idi.

Sabatây Sevi'nin maksadı, Yahudilere mahsûs âdâtdan Cumartesi günü âteş tutmak nefsü'l-emre hizmetle beraber herhangi dine mensûb olursa olsun muâvenet ve müzâheretde bulunmuş çocukları bir haftalık değil iki üç yaşından sonra sünnet etmek, turfayı kaldırmak ve elhâsıl lüzumsuz ve insânlara menfaati olmayan bütün âdâtı imhâ etmekte.

Velhâsıl Yahudiliği sâdeleştirerek sosyalistlik esasına müstenid bir çığır açmak idi. İzmir'deki hâhâmlar Yahudi ulemâsı gün-be-gün ilerlemekte olan Sabatây Sevi'nin nüfûzuna karşı âciz bir vaziyette kalmışlardı. Artık birçokları hâhâmların vâhi tekliflerini dinlemiyorlar Havrâ menfaatine riayetkâr bulunuyorlardı.

¹ Hicri 1080 tarihi 1669-1670 tarihlerine tekabül eder. Oysa Sabatây Sevi hareketi hicri 1076 yani miladi 1665-1666 yıllarında ortaya çıkmıştır. [ç.n]

Birkaç defa akdettikleri meclislerde Sabatây'a söz anlatamayacaklarını derk ettiklerinden Hristiyan ulemâsına karşı da muarız bulunan Sabatây aleyhinde pâdişâhın nazar-ı dikkatini celb etmeğe karâr verdiler. İhâr ettikleri bir muhtırayı üç Yahudi ve bir Papazın vedâeti ile huzûr-i pâdişâhîyye takdim ettiler. 1081 tarihinde makâm-ı saltanata takdim edilen işbu şikâyetnâmede Sabatây Sevi namındaki türedinin gerek Yahudilik gerekse Hristiyanlığa karşı yeni bir din icâd etmekte olduğunu ve hatta İslâmları bile daire-i nüfûzuna almakta olduğunu ve hatta peygamberlik iddiasında bulunduğunu da iddia ettiler. Pâdişâh gazaba geldi. Sabatây'ın derhal İstanbul'a gelmesini Kapucubâşıya irâde etti.

İrâde-i pâdişâhînin sudûrundan 18 gün sonra Sabatây Sevi bir yelken gemisi ile üç yeniçerinin taht-ı muhâfazasında saray-ı pâdişâhîye getirildi. Kapucubâşı öteden beri Sabatây Sevi'nin ahvâl-i umûmîyyesine vâkıf bulunduğundan gadab-ı pâdişâhîye rağmen kendisine riayette kusur etmedi. Ve hatta esbâb-ı tevkîf ve celbini de Sabatây'a sûret-i mahremânede ifhâm etti.

Üç gün sonra yani 1081 Rebiülevvelinin 13. günü² Sabatây Sevi bir ay isticvâb-ı huzûr-i pâdişâhîye çıkarıldı. Pâdişâh perde arkasında isticvâbı kemâl-i dikkatle dinlemekte idi. Sabatây Sevi talâkât-ı lisânî ile Yahudilerin hurâfâtını Hristiyanların zaten malum olan akâidleri hakkında bir buçuk saat kadar izâhât verdi. Ve maksadının avanesi ile beraber dîn-i İslâm ile müşerref olmakdan ibâret idüğünü ve bunun da yavaş yavaş telkinât ile kâbil olacağını ve zâten kendisinin Şeriat-ı Garrâ-i Muhammedî ile âmil bulunduğunu ve işbu davetin kendisine bir şeref fırsatbahş ettiğini ifade ederek tecvîd-i usûlüyle kelime-i şehâdet getirdi. Ve secdeye yattı.

Pâdişâh bu vaziyetten pek ziyâde mahzûz olarak kendisini Azîz Mehmed lakabıyla tevsîm eyledi. Ve birçok hedâyâ-yı pâdişâhî ile taltifden sonra hasbe'l-siyasiyye Gelibolu'da ikamete irâde-i padişâî şerefsunûh buyuruldu. Aziz Mehmed nâmıyla tevsîm edilen Sabatây Gelibolu'da dahi vaktini boş geçirmiyordu.

İzmir'deki avanesinden altı kişi Kapucubâşı delâletiyle Gelibolu'ya celb ettirdi. Bunlar; Yako, Avrâm Çelebi, Mordahayi Nâtân, Dâvid, Şalomon Yusuf nâmındaki ulemâ-yı yahudiyyedir. Bunlar maa-aile Gelibolu'ya gittikten birkaç gün sonra resmen ihtida ederek erkekleri; Yakup, İbrahim Çelebi, Murad Çelebi, Süleyman, Mahmud, Yusuf Çelebi nâmıyla tevsîm edildikleri gibi kadınları da Fatma, Zehra, Ayşe, Melike ve Emine diye yâd edildi. [1]³

² Bu tarih 31 Temmuz 1670 tarihine tekabül etmektedir. Oysa Sevi Şubat 1666'da İstanbul'a tutuklu olarak gelmiş, Veziriazam Köprülü Ahmet Paşa tarafından yargılanarak Çanakkele'de kale hapsine gönderilmiştir. Orada faaliyetlerine devam edince de, Edirne'ye getirilmiş ve 16 Eylül 1666 tarihinde Edirne'de padişâhın huzuruna çıkarılarak yargılanmıştır. Bu yargılanma sonucunda ölüm ve ihtida seçenekleri kendisine sunulunca Müslüman olmuştur. [ç.n]

³ Gazete tefrikasının çıktığı sayfa numarasını temsil etmektedir.

Aziz Mehmed Efendi'nin akvâli ile ef'ali tetâbuk ettiğinden Kapucubâşı bir sırasını düşürerek pâdişâha arz etti. Mahzûziyet-i pâdişâhiyi câlib olan bu ahvâle karşı Aziz Mehmed avanesinin birçok hedâyâ-yı pâdişâhî ile Edirne'ye yerleştirilmesi irâde buyuruldu. Gelibolu'daki ikâmeti üç aydan fazla sürmedi.

Aziz Mehmed Edirne'ye yerleştirildikten sora zihnince tasarladığı esâsâtı avanesine daha derin bir nazar ile nüfûz ettirdi.

İslâm kisvesi altında ve âdât-ı İslâmiyye ile karışık ve fakat tamamen Yahudilik itikâdâtından dahi müberra olmamak üzere yeni bir tarîkat icad etti. Evvela: Musevîlere âid evâmir-i aşereye kendisi de sekiz emir daha ilâve ederek 18 emir esâsını emretti. Evâmir-i aşereden gayrı Aziz Mehmed'in sekiz emri de şunlardır;

1.Din-i hakikî sûret-i zâhirede İslâmiyettir. Fakat evâmir-i aşereye riayet farzdır.

2.Âdât-ı diniyye-i İslâmiyyeye velev zahiren olsun riayetkâr bulunmak mecburîdir. Ve fakat Cuma ve bayram namazları farzdır.

3.Ser çıkar sır çıkmaz kaidesine tevfikân bir kitle-i muvahhide hâlinde yaşatacaktır.

4.Te'avün ve tenâsur kaidesine riayet edilecek: ve nikah muamelatı "kudsen" yani "dâhilen dahi takdîs edilmek" şartıyla icra ve mer'î olacaktır.

5.Her ferd müktesebâtının öşrünü teavün sandığına tediyye mecbûrdur.

6.Siyaset-i hükümetle kat'iyen alakadâr olunmayacaktır.

7.Sünnet üç yaşından sonra yapılacaktır.

8.Cinayet ve sirkat ve fâş-ı esrâr sahibi olanlar aforoz edilecektir. (Ebu'l-mecdet) [2] (*Türk Sesi*, nr. 195, 6 Ca 1342-14 KS 1340, s. 1-2)

Sabatâistlik, Şimdiye kadar mestûr kalan hakâyık-ı tarihiyyeden - 2 -

Talâk ile taaddüd-i zevcâtın büsbütün aleyhinde bulunan Aziz Mehmed'in maksadı ne olduğu bu güne kadar esrâr içinde kalmıştır. Ömrü vefâ etmiş olsaydı maksadı tamamıyla inkişâf edecekti. Aziz Mehmed'in İstanbul'a ikinci def'a azîmeti ve bi'l-vâsita pâdişâh zamânından istihsal ettiği müsa'âde-i mahsûsa ile Edirne'de yerleşmesi ikinci bir inkilâbın mebd'e'i add ediliyor.

1083⁴ tarihinde Edirne'den Selanik'e hicret etmesi esbâbı da meçhûl kalıyor. Selanik'e hicret eden Sabatây'a hükümet tarafından şimdiki Burmalı Mescid civârında birkaç hâne ihsân edildiği mervîdir.

⁴ Bu tarih 1672'ye tekabül ediyor. Oysa Sevi 1673'te Edirne'de yargılanıp Ülgün'e sürgüne gönderilmiş ve 1676 yılında burada ölmüştür. [ç.n]

Sabatây nâm-ı diğer Aziz Mehmed, Selanik'e yerleştikten bir sene sonra Yakup Çelebi'nin hemşiresi Fatma Kadın⁵ ile şeriat-ı Muhammedî ka'idesine tevfişkân izdivaç etmiştir ki bu hâtûna "Kadın Efendi" lâkabı verilmiş ve ei'zzeler sırasına geçirilmiştir.

Sabatây'ın Selanik'te müddet-i ikâmeti dört sene kadar tahmin ediliyor.⁶ Ve bu müddet zarfındaki mesâisine dair tam bir malumât mevcûd değildir. Yalnız kabîle efrâdının 35 nüfustan ibâret bulunduğu mervîdir.

1088⁷ tarihinde Sabatây Sevi ani bir surette Selanik'ten hareket ediyor. Ve kendi makâmına vekaleten kayınbirâderi Yakup Çelebi'yi bırakıyor. Aziz Mehmed'in Sabatây Sevi namı altında Rusya'da, Almanya'da, İtalya'da, Arabistan'da, Arnavutluk civârında seyahat ettiği muhakkaktır. Çünkü Sabatây Sevi her gittiği yerde kendi propagandasına devam etmekte ve Yahudilik içinde yeni bir tarikat icâdıyla birçok Yahudileri dâire-i nüfûzuna almakta olduğu müşâhede edilmiştir. Nitekim el-yevm Viyana'da Berlin'de (Sabatâyist) namıyla bir zümre mevcûd olduğu gibi bunların kendilerine mahsûs bir de hâvrâları vardır. Ve el-an İtalya'nın Roma şehrinde bu tarıkata mensup bir zümrenin mevcudiyeti söylenmektedir.

Tunus ve Cezayir'de bulunan Yahudiler meyânında dahi Sabatâyistlere tesadüf edilmektedir. Bunlar Yahudilik kisvesi altında bulunmaktadırlar. Aziz Mehmed'in gaybûbetinden sonra vekil kalan Yakup Çelebi her ne kadar mürşidi Sabatây'ın Onsekiz Emrinden ibâret olan evâmirine suret-i zâhirede riayetkâr görünüyor da kalbinde yerleşmiş olan Yahudilik sevdasından dahi bir türlü kendisini kurtaramadığından ve o esnâda Selanik'teki İslâmlar ve muarızları bulunan Yahudiler tarafından dahi haklı haksız birçok hakaretlere maruz kaldığından kendisinin mecbur gördüğü bir tazyik ile bu evâmire bir çok âdât-ı sakîmi daha ilave etmiştir.

Yakup Çelebi kabîlesi için "Maamin" yani mümin lakabı va'z etmiştir ki pek tîz zamânlara kadar Yahudilerce söylenen "Maminiko"⁸ kelimesi bunlara 'alemdir. Ve Türklerce de -dönme- kelimesi istimâl edilmekte idi ki el-an bu sınıf mevcûttur.

Sabatây artık Selanik'e avdet etmemiştir. O zamânki itikâda göre Sabatây Sevi ruhaniyete karışmış zan ediliyordu. Yakup Çelebi 11 sene kadar kabîle riyasetinde mürşidi Sabatây Sevi'nin nâmına icrâ-i hükm etmekte ise de gün be-gün tezâyüd etmekte olan kabîle efrâdı Yakub'un kudsîyetine tamamen îmân edemiyorlar. Ve Sabatây'ın avdetini bekliyorlardı. Ve hatta Sabatây namına bir de

⁵ Yakup Çelebinin kız kardeşinin adı Fatma değil Ayşe'dir. [ç.n]

⁶ Sevi Selanik'e seyahat etse de orada sadece bir kaç ay kalmıştır. [ç.n]

⁷ Sevi'nin Avrupa seyahatı ile ilgili bir bilgi başka kaynaklarda yer almaz. [ç.n]

⁸ Maamin kelimesinden türetilmiştir. Yahudi-İspanyolcasında tahfif edici bir anlamı vardır. [ç.n]

Yahudice ve Türkçe ilahi tertip ederek her gece avdeti için duâlar ediyorlardı. Buna da “kadıs”⁹ nâmı veriyorlardı.

Yakup Çelebi zamân-ı vekâletinde artık Sabatây’ın Müslümanlık hakkında va’z ettiği esâsâta riâyet etmiyor Yahudiler’e mahsûs âdât-ı diniyyeyi daha ziyâde tervîc ederek hususi ibadethânelerde Yahudilere mahsûs eyyâm-ı diniyyeyi daha sade bir şekilde kabîlesine icra ettiriyordu. Zaten henüz İslâmiyet’in ahkâmına vâkîf olmayan bu kabîle efrâdı dalâlet içinde kaldıklarından körü körüne Yakub’un tilmizâtına riayetkâr bulunuyorlardı. Tekrar Yahudiliğe avdet etmek fikri galip ise de buna da imkân bulamıyorlardı. İşte bu zamân içinde idi ki kabîlece Sabatây Sevi’nin sağ olduğu havadisi çıktı. Aziz Mehmed Efendi’nin zevcesi Fatma Kadın Efendi, birâderi Çelebi Yakup Sabatây’a iltihak etmek ve onu almak üzere hareket etmesine teşvik etti. Ve kabîle efrâdı bu teşvikata geri verdi. Nihayet Yakup Çelebi yakın zamânda avdet etmek üzere deniz tarihiyle seyahate çıktı. Ve Mehmed (Mahmud olacak, ç.n.) Çelebi kabîle riyâsetini idâreye başladı.

Mahmud Çelebi esasen redâet-i ahlakiyye sahibi idi. Mamafih, dehşetli bir nüfûz-i nazara mâlik olduktan başka nezd-i hükümetçe makbûl ve mergûb idi. Hatta o zamânlar Selanik’in İslâmları arasında sahib-i nüfûz bir hoca idi. İbranice ve Arapça lisanlarına pek ziyâde vâkîf olduğu gibi kavâid-i şeriiye-i İslâmiyye’yi dahi herkesten ziyâde bildiği için beyne’l-meşâyih bir mevki-i mahsûs sahibi bulunuyordu.

Bir taraftan Mahmud Çelebi’nin ilmi ile gayr-i kâbil-i kıyâs ahlaksızlığı diğer taraftan kabîle efrâdının bir cehle-i himârî ile dalâlette kalmaları kabîleyi pek fena yollara sevk etti. Fuhş o dereceyi buldu ki ana, baba, kardâş, hemşire, artık birbirlerine karışmışlar sefâhet derece-i kusvâyı bulmuş idi.

Bu halin devamı mahviyet¹⁰ idi. Kabîlenin ileri gelenlerinden birkaç kişi bu cereyanın önünü almayı tasmîm ettiler. Mûteaddid meclisler akd ettiler. Bir kısmı Sabatây Sevi’nin tilmizâtına riayetkâr kalmayı, bir kısmı da Yakup Çelebi tilmizâtını tercîh ediyorlardı. Müzâkere mudârabayı intâc etti.

1105 tarihinde Yakup Çelebi taraftarı 43 aileden ibâret olarak ayrıldılar.¹¹ Ve Yakubiler nâmıyla müstakil bir kabîle teşkil ettiler. Ve diğer kabîle efrâdıyla katiyen kat’ı alaka ederek yalnız mesâil-i esasiyeden gayri meselelerde müstakil kaldılar ki: Hamdî Bey sülalesi namıyla maruf olan bir kısım işte bunlardan ibârettir. Bunlar uzun boylu, suğrâvî (?) mizaç, etike riayetkâr ve Türklere daha mütemayil ve İslâmiyet’e daha riayetkâr bir vaziyet almışlar ve son zamânlara kadar bu vaziyetlerini tekâmül ettirerek bayağı bir Müslüman terbiyesi iktisap etmişlerdir.

⁹ Kadıs, Yahudilikte ölünün arkasından okunan dualardır. [ç.n]

¹⁰ Yok olma anlamındaki “mahv” kastedilmektedir. [ç.n]

¹¹ 1105 tarihi 1693’e tekabül ediyor. Genel kabul sözkonusu ayrılığın 1690 ortalarında gerçekleştiğidir. [ç.n]

Ve zaten nüfusça diğerlerinden pek az olan Hamdi Beyler Selanik'in Yılan Mermeri ve Yeni Kapı mahallelerini kendilerine münasip görmüşlerdir. Bunlar ekseriyetle hükümet memurlarını kendilerine [1] meslek ittihâz ettiklerinden içlerinden vatan ve memlekete pek nâfi zevât yetiştirmişlerdir. Meşhur Hamdi Bey'in Selanik'te Belediye riyasetindeki faaliyeti ve efrâd-ı ailesinin el-ân nâmı yâd edilmektedir.

41 sene bu karışık ahvâl devam etti. Nihayet Sabatây Sevi'nin Karadağ'da (Ülgün) kasabasında vefat ettiği haberi çıktı.

Bu kara haber kabîle içinde büyük bir kederi mucib oldu. Sabatây'ın kudsiyetine î mân eden avanesi aylarca matem tuttular. Hatt-ı hareketlerini takipten aciz kaldılar. (Mâba'di yârın-Ebu'l-Mecdet) [2]

(*Türk Sesi*, nr. 196, 7 C 1342-14 KS 1340, 1924, Pazartesi, s. 1-2)

Sabatâistlik, Şimdiye kadar mestûr kalan hakâyık-ı tarihiyyeden -3-

Osman Baba

O zamânlar Selanik'te bu kabîle içinde (Baruh Paşarel) namında bir kereste tüccârının hizmetçisi olan (Osman) nâmında birisi vardı. Bu adamda büyük bir manyetizma kuvveti mevcût idi. Okumak yazmaktan mahrum olan bu Osman manyetizma kuvveti ile kabîle arasında bir takım garip hareketlerde bulunuyor ve gâibden haber vererek efkâr-ı bâtila üzerinde büyük bir tesir icra ediyordu. Güya birçok hastaları tedavi ediyormuş... kerâmet add edilen bu ahvâl karşısında efkâr-ı umûmiyyeyi kendisine celp ediyordu. İtikat o dereceye kadar varmış idi ki Sabatây Sevi'nin ruhu Osman Baba'da tecelli etmiştir iddiası baş gösterdi. Ve buna î mân edenler çoğaldı. Bu sıralarda kabîle efrâdı da çoğalmakta idi. Bir taraftan itikada göre Osman Baba'nın kerâmetleriyle hamile kadınlar çabucak doğurmakta ve en müşkil görülen mesâil Osman Baba'nın kerâmeti ile halledilmekteydi. Birkaç sene zarfında Osman Baba kabîle içinde büyük bir nüfûz sahibi oldu. Ve etrafına kabileden birçok cühelâyı toplamağa muvaffak oldu. Fakat manyetizma kuvveti birkaç sene sonra zail olunca Osman Baba'da artık kerâmet âsârı müşâhede edilmiyor, bunun yerine bir meskenet bir betâet kaim oluyordu. Fakat bu meskenet de Osman Baba taraftarânına daha ziyâde kuvvet vermekte idi. Hatta Osman Baba'nın Sabatây Sevi'den daha ulvî ve kudsi olduğuna ve (haşa sümme haşa) (Allah) dan başka kimse olmadığına î mân edenler mevcût idi.

Osman Babanın Vefatı

Osman Baba gayet sefih ve zampara idi. Kadınlar için Osman Baba'dan hamile kalmak, Allah'a yanaşmak sahib-i kudret ve kuvvet olmak demek idi. Binaenaleyh, Osman Baba'nın etrâfi kadınlarla doldu. Bayağı bir Nur Baba şeklini aldı. Sefahat ve su-i istimâlat o dereceyi buldu ki Osman Baba bir sekte-i kalp ile yine bir sefahat meclisinde vefat etti.

Fakat kabîle arasında Osman Baba'nın vefatına inanılmıyordu. Vefat etmeyip vecde daldığı iddia ediliyordu. 48 saat sonra cesedin tefessüh etmesi üzerine artık cenazenin kaldırılmasına câr-naçâr karar verildi. Cesed tefessüh ettiği kimseye işâ'a edilmeksizin birkaç kişi tarafından defnedildi.

Bu vukuat kabîle beyninde yine bir tefrika açtı.

Zaten "Roşen Hâşâna" yani Yahudilere ait yılbaşı gecesi ki-eylûle tesadüf eder- gelmişti. Âdetâ kabîle ve ve cehele kendilerine mahsûs ibadethânede bütün kabîle efrâdı toplandı. Bu gece de Sabatây Sevi nâmına hutbe okunmak âdât-ı câriyyeden idi. Bir kısım halk hutbenin kemafissâbık Sabatây Sevi nâmına kıraati hususunda ısrar etti. Diğer bir kısmı da Osman Baba'nın namına okunmasını talep etti. Münâkaşa o dereceyi buldu ki artık âyin icra edilmiyor. Mudârabe başlıyordu. Osman Babalılar Allahlık iddiasında, muârizları Osman Baba'nın âdi ve câhil bir insândan başka bir şey olmadığını davasında idiler.

Nihayet iki taraftan sekizer kişilik bir komisyon teşkil edildi. Osman Baba'nın kabrindeki cesedi açılacak ve tefessüh etmemiş ise kudsiyetine î mân edilerek hutbe Osman Baba nâmına okunacaktı. Akdi takdirde Sabatây nâmına okunacaktı.

Kabîlenin ileri gelenlerinden Hasan namında birisinin riyâseti tahtında teşkil eden komisyon sabaha karşı kabristana gitmek üzere Burmalı Mescid civârındaki ictimagâhdan hareket ettiler. Yenikapı'ya kadar geldiler. Henüz Kale kapısı açılmamıştı. Kale kapısındaki bekçiler sabahın karanlığında bekleyen bu eşhası hapsedmek istediler. Dördü firar etti. Diğer dördü Hasan Ağa ile birlikte bekçilere maksatlarının kabristanı ziyâret olduğunu beyan ederek vaktinden yarım saat evvel kapıyı açtırmaya muvaffak oldular, mezar açıldı. Kemikten başka bir şey kalmadığı görüldü. Kabre inen Hasan Ağa Osman Baba'nın şehâdet parmağında gayet kıymetdâr bir elmas yüzük gördü. Ve bu yüzüğü arkadaşlarından gizlice aşırarak der-ceyb etti. Ve avdette cesedin tefessüh ettiğini beyân ettiler. Firar edenlerden üç kişi biz kabir açılırken hazır bulunamadık, yalandır iddiasını yürüttüler. Nihayet bu kabîle de iki kısma ayrıldı. Ve Osman Baba kabîlesi namıyla müstakil bir kabîle teşkil ettiler. İşte bu kabîlede Karakaşzâde Rüştü Bey'in mensup olduğu kabîledir.

Bu kabîleye Komşu Ağaları diğer kısma da İzmirliler nâmı verildi. Ve bu ikinci kısım Kapancı kabîlesi namıyla kesb-i iştihâr etti.

İşte, bu suretle üç kısma tefrik edilen bu kabîle efrâdı inkısam dolayısıyla mahalle mahalle ve münferit surette yerleşmeğe mecbur olmuşlar ve her üç kabîle kendilerine mahsûs âdât ve ananât ile epeyce müddet yaşamışlardır. Bu inkısamdan sonraki malumât noksandır. Yalnız Osman Baba kabîlesi "Allah" diye itikat ettikleri Osman Baba'nın bir heykelini tecessüm ettirerek ibadethânelerinin en mutenâ bir mevkiinde muhâfaza ve bayağı bir mabud-i azam gibi huzûrunda kendilerine

mahsûs merâsim-i mevdua' dâhilinde ibadet ettikleri mervîdir. Hatta bu heykelin maaşlı ve muvazzaf muhafızları, hüddâmları olduğu gibi "Beddin"¹² namıyla maruf [1] olan kabîle şeyhinin dahi bütün ihtiyacâtı te'sis edilen millet sandığından te'mîn ediliyordu.

Bütün vaadler, adâklar ve sadakalardan toplanılan paralar hazine-i millet namına Osman Baba'nın heykeli etrafında bulunan muhkem sandukalarda hıfz ediliyordu.

Her sene mabud (Osman Baba) için Kurban Bayramı'nda -ne kadar fakir olursa olsun- bir kurban kesmek mecbur idi. Kadınlar izdivaçtan mukaddem behemehâl mabud huzûrunda mahsûs âdâta tevfiân bir müsaade-i mahsûsa istihsal ederek (Beddin) in elini öpmekle mükellefti.

Bu kabîle efrâdı içinde o zamânlar okuyup yazmak bilenler parmak ile gösteriliyor ve derhal "Kâl"¹³ denilen meclis-i umûmiye çıkarılarak kendisine esrar tevdi ediliyordu. 15 yaşından dün çocuklar "kâle" sığamaz ve teehhül etmeyen kızlar kâlde ispat-ı vücut edemezlerdi. Zaten İbranice lisan üzerine ibadet edildiği için "Alima" namındaki hocalar Hazreti Dâvud'un Mezâmîr'inden ve Tevrat'ın bazı parçalarından tercüme ederek mürşidlerinden aldıkları talimata tevfiân efrada telkinâta bulunurlardı.

Kabîlenin Uca (?) tarîkinden (?) 70-80 sene evveline kadar câri olan itikadât İslâm kisvesi altında ne İslâm ne de tamamen Yahudilik idi. Binaenaleyh kabîle efrâdı artık Türkçe lisanını bir lisan-ı mâderzâd telakki etmişlerdi. Pek dürüst olmamakla beraber Türkçe'den başka bir lisan talim ettirilmezdi.

Muyed (Muyette) denilen eyyam-ı mahsûsalarında iş görülmez, dikiş işlenmezdi. Mamafih erkekler mağazalarına giderler ticaretlerinden geri durmazlardı. Bu vazifeyi kadınlara terk etmiş idiler. Gariptir ki; Dönmeler Yahudilere ve Yahudiliğe derin bir adavet besliyorlardı. (Mâba'di yarın) Ebu'l-Mecdet [2]

(*Türk Sesi*, nr. 197, 8 C 1342-15 KS 1340, 1924, Salı, s. 1-2)

Sabatâistlik, Şimdiye kadar mechûl kalmış hakâyık-ı târihiyyeden -4-

[düknü nüshadan mâ-ba'd]

(Tâni) günleri eyyâm-ı mukaddesedir. Ve her Tani behemehâl küçüklü büyüklü mürşidler Sabatây Sevi nâmına oruc tutarlar, ve akşâmı en mükemmel et'ime ile def'-i cû' ederler (Tâni) günü erkekler de oruç tutarlar, fakat edyân-ı

¹² Doğrusu Bet-Din'dir. Üç hahamdan oluşan Yahudi cemaat mahkemesidir. Sabataycılıkta cemaatin dini işlerinden sorumlu kimse anlamına gelmektedir. [ç.n]

¹³ Yahudilikte havraya devam eden dini cemaat anlamındadır. [ç.n]

sâireye oruçlu olduklarını anlatmamak için sigara içmek câiz idi. Hattâ bu (Tâni) gününde sigara içmeyenlere ve çocuklara bile içmeğe müsâade edilir.

Cenâze merâsîmi dahî bir usûle tâbi‘ idi. Birini hîn-i vefâtında bütün kabîle efrâdı cenâze evinde toplanırlardı saçlarını yolarcasına vâveylâlalar koparmak âdetlerinden biri idi.

Cenâzelerini mutlakâ kendileri gasl ederler ve cesedi mezarına yerleştirmek vazîfesi de (Semâs) denilen bir hademeye mahsûs idi. “Semâs” din, millet âdemi demektir.¹⁴ Bunun îâşesi mensûb olduğu kabîle sandığından temîn edilir. Ve umum kabîlenin dinî mesâli davetiyelerini semâslar vâsıtasıyla efrâda tebliğ olunurdu.

Binâenaleyh semâslık (Beddin)in yamağı ve (ulemâ)nın mübâşiri demekdi. Cenâze kalkdıktan sonra cenâze sabahları doğrudan doğruya Orta Evi nâmı verilen ibâdethânelerine giderler ve yedi gün yedi gece vefât edenin ruhûna yemek vererek geceleri duâlar okuturlar ve mâtem tutarlardı.

Vefât eden pek fakir ise (..... ?) bu vazîfeyi millet sandığı îfâ eder, cenâze sâhibinin fukarâlığını bildirmezlerdi.

Vefâtın otuzuncu günü tekrâr kabristana giderek müteveffânın rûhuna duâ okumak mecbûrî olduğu gibi bir de sene sene bu vazîfe tekrâr edilerek müteveffânın hakkı ödenmiş olurdu.

Sünnet merâsîmi de hafıyyen ve gece vakti ibâdethânelerinde icrâ edilir. Âhenklerle ilâhilerle sünneti kabîlenin husûsî sünnetçileri icrâ eder ve pek eğlenceli bir âyin yapılyordu.

Çocukların üç yaşından evvel sünnet edilmemesi âdet iktizâsındandır.

Bu kavâ‘id hattâ yarım asır evveline kadar câriydi. Ba‘zı ihtiyârların akvâline nazaran şimdiye kadar ta‘dâd edilen âdât ve i‘tikâdât bundan yetmiş sene evveline kadar cârî ise de ondan sonra zamân be-zamân bu gibi külfetleri çekemeyenler çoğalmış daha o zamânlar müslüman âdâtına temâyülât başlamışdır. Bunun ile berâber eski kadınlar kalblerinde merkûz olan âdât-ı kadîmeyi bir türlü terk edememişler ve her vakit erkekleri üzerinde sâhib-i nüfûz olarak bunları icrâ ettirmişlerdir.

Sultan Aziz’in evâil-i saltanatında Selânîk’de dehşetli bir kolera ve âni müteâkib bir vebâ zuhûr etmiş idi. Kolera en ziyâde birbirleriyle pek ziyâde temâs etmekde olan bu üç kabîleye ve yerli Yahudilere musallat olmuş ve binlerce telefâtı bâdî olmuş idi. Osman Baba kabîlesi de işte bu kolera ve vebâ sebebiyle yüzde yetmiş nüfusunu gâib etmiş ancak otuz kırk aileden ibâret bir şîrzime-i kalîle kalmış

¹⁴ Doğrusu Şamaş’tır. Bir nevi camilerdeki müezzin ve kayyum gibi, Sinegog hizmetlisi olarak vazife yaparlar. [ç.n]

idi. Ne İzmirlilerle ne de Ya'kûbilerle ihtilât kâbil olamıyordu. Çünkü bu üç kabîlenin yekdiğeriyle izdivaç imkânı ortadan kalkmış idi.

Binâ'en-aleyh kabîle efrâdını çoğaltmak mecbûriyeti hâsıl oldu. Bunu da Selânik civârındaki köy ve kasabalardan tedârik etmek kaziyesi düşünöldü. Birçok fenâlıklar ve fedâkârlıklar sâyesinde Selânik'e bir saat ba'id mesâfedeki Kireç (?) Köyü'nde ve sâir karyelerde iskân eden Bulgarlardan, Sırlardan, Rumlardan birçok kız ve erkek çocuk tedârik ile kabîlelerine idhâl ve kendi arzûlarına göre terbiye ve telkîn ederek kabîle efrâdını çoğalttılar. Bu vechile hâricden tedârik edilen çocuklarla beş on sene zarfında kabîle mevcûdunu hissedilecek derecede yükseltmiş oldular ise de bu karışıklıkta dahî Karakaş kabîlesinin kendi âdet-i kadîmesine zamîmeten birkaç âdet daha vaz' etmek mecbûriyetinde kaldığını bazı ihtiyârlar hikâye etmektedirler.

Yalnız hâricden olan şu ihtilât meselesi Karakaş Kabîlesi üzerinde sıhhi büyük bir te'sir icrâ etmiştir. Kan değışti. Sıhhatler daha iyileşti. Husûsıyla vücûdlar büyüdü. Cüsseler bir babayiğit vücûdunu andırdı. Nitekim el-yevm bile Karakaş Kabîlesi efrâdı diğer kabîle efrâdı ile mukâyese edilecek olursa pek çok farklıdırlar. Husûsiyle bu kabîlede insânı hayretler içinde bırakacak kadar hüsna kadınlara tesâdüf edilir. Hele esnâ-yı tegannîlerinde hiss edilen halâvet şâyân-ı gıbtadır. Ne çâre ki lisanları gâyet kaba ve ifâdeleri oldukça çirkindir. Erkeklerine gelince: yırtıcı, cebbâr, her türlü mezâhime mütehammil ve gâyet yakışıklı ve sevimlidirler.

Kapancı kabîlesindeki kadın ve erkeklere gelince: Karakaşlarla kâbil-ı kıyâs bir râddede değildir. Umûmiyetle denilebilecek derece nahif bir bünye, pek nârîn bir vücûd, tatlı bir kan ve fakat pek za'if, boyları mutavassıt; tarz-ı tekellümleri daha sâde ve daha millîdir. Bu kabîle efrâdı fevkalade bir zekâyâ mâlik oldukları gibi gâyet muktesit ve işgüzârlardır. Hele lisân öğrenmekte büyük bir kâbiliyetleri görölmektedir. Yalnız ezâ ve cefâyâ gayr-i mütehammil ve korkaktırlar.

İşte bundan bir asır mukaddem vâki' olan ufacık bir ihtilât yüzünden iki kabîle beyninde bu farklar tahaddüs etmiştir.

Dönmelik

Üç kısımdan ibâret olan bu kabîlelere dönme denilmesi esbâbı tedkik edilecek olursa bu kelimenin pek uzak zamânlarda gayr-i müsta'mel olduğu anlaşılır. 1275 târihlerinde Selânik'de yerli Müslümanlarla bu kabâ'il arasında bir kız talebi mes'alesi zuhur etmiş. Avdetîlerin kızın[a] tâlib olan ulemâdan birisinin oğlu imiş. Kızı vermemişler mes'ele İstanbul'a kadar aks etmiş hükûmet-i merkeziye tarafından bu mes'elenin tahkiki için sûret-i mahsûsada Kâmil Paşa nâmında birisi i'zâm edilmiş ise de bu zât ya esnâ-yı tarîkde yâhûd Selânik'e vürüd ettiği akşâm füceten vefât etmiş ve mes'ele de öylece kapanmış ise de tahkîr zımınında sokaklarda [1] (dönme) kelimeleri sarf edile edile bir ilim makâmına geçmiştir. Yoksa dönme târihinde 1275'ten evvel böyle bir kelimeye tesâdüf edilmiyor.

Maamâfih bu dönmelik unvânının intişârından sonra kabîle efrâdı meyânında bir intibâh devresi açılmıştır.

Tarîkat Devri

Yine bu zamânda idi ki Kapancı Kabîlesi'ne mensûb Dervîş Efendi nâmında bir zât yetişmiştir. Bu zât tahsîlini Selânik'in tarîkat-i muhtelif meşâyihinden ikmâl ederek tarîkat-i Nakşibendî'ye intisâb etmiş. Bu tarîkatde Dervîş Efendi tamâmıyla bir şeyh derecesine kadar irtikâ ederek bütün memleket halkınca şâyân-ı hürmet ve ihtirâm ve bir mevki' kazanmış idi. Şerî'at-ı garrâ-yı Muhammediyye'nin gavâmızına vâkıf olan Şeyh Dervîş Efendi kendi kabîlesi efrâdına telkînâta başlayarak birçoklarını tekkeye intisâb ettirmiş ve epeyce talebe yetiştirerek i'tikâdât-ı bâtıla ile hâl-i dalâletde kalan kabîlesi efrâdını çirkâb-ı cehâletden kurtarmak için bütün mevcûdiyeti le çalışmıştı.

Dervîş Efendi İbrânice, İspanyolca, Arabca, Fârisice ve Türkçe lisanlarını bi-hakkın tahsîl ettiği için zamânının allâmesi olmuşdu. Mebâhis-i diniye-i felsefiyyede o derece sâhib-i kudret ve kuvvet idi ki: hahamlar rahle-i tadrîsinde İbrânice lisânının gavâmızı öğrenirler, ve mesâ'il-i diniyyede kendilerine felsefe-i diniyye ve kudret-i ilâhîyyeyi bi-hakkın telkîn ediyordu. İşte yine bu zamânda idi ki birçok Yahudi ulemâsını dîn-i Muhammedîye da'vet ederek ihtidâ ettirdi.

Vâkı'a Dervîş Efendi'nin dahî ilmi ile gayr-i mütenâsib birçok yolsuzlukları rivâyet tarîkiyle söylenilmekte ise de mâhiyeti tamâmıyla anlaşılamamıştır.

Dervîş Efendi'nin maksadı bir dereceye kadar âsârıyla anlaşılmalıdır. Geceleri rahle-i tadrîsinde yetiştirdiği talebeye bir taraftan Sabatây Sevi'nin tilmîzâtına ri'âyeti bir ictihâd-ı kanâ'atkarâne ile telkîn ediyor. Ve hâl-i dalâletde pûyân olan bu zavallı zekâ ve dehâ erbâbını tahsîl-i ulûm ve fûnûna teşvîk ediyordu. Bu zamânda yetişen gençlerde bu telkîne hissiyât[?] ile hiss edilecek derecede bir âsâr-ı terakkî rû-nümâ oluyordu. Ne çâre ki kabîle efrâdını zehirleyen cehâlet ve menfaat hisleri bir türlü yatışmıyor ve yatıştıramıyordu.

Yine ecdâdlarından gördükleri bazı âdât-ı sakîmeden bir türlü vazgeçemiyorlardı.

Yine bu esnâda idi ki: Karakaşlardan İbrahim Efendi nâmında bir hâfiz ve âlim zuhûr türemiş idi. Bu zât da birçok medreselerde kütüb-i mukaddese-i diniyyeyi tahsîl etmiş ve hâfiz-ı Kur'ân olduktan başka birçok akrabâ ve ta'allukâtını da hâfiz-ı Kur'ân yapmıştır. İşte bu iki zâtın o zamândaki sa'y u ikdâmları ve telkînâtları ile Karakaş Kabîlesi meyânında dahî efkâr-ı bâtıla ashâbı azalmakta ve kendilerine tarîk-i hakk ve İslâmiyyeti ta'lîm eden mürşidlerine bütün mevcûdiyetleri ile teslîm olmak sevdâları uyanmış idi. Vâh hayfâ ki: bu kabîle içindeki menfaat-perestân dahî bu telkînâtın aksine olarak bir bâb münâkaşa ve mücâdele açmışlardır.

Derviş Efendi ile İbrâhim Efendilerin ömürleri vefâ etmiş olsaydı ihtimâl ki: bugün dalâletlerin önüne geçilebilecek ve daha o zamânlar yeni bir çığır açılacaktı.

Derviş Efendi'nin vefâtından sonra kendi âilesine mensûb olanlardan birçok meşâyih ve ehl-i tarîkat zuhûr etmiştir. Ve Hâfız İbrâhim Efendi ahfâdından dahî birçok ehl-i tasavvuf zuhûr ederek âlem-i İslâmîyyetde ve muhitleri içinde kendilerini tanıttırmışlardır. Ve hattâ bu âileye mensûb el-yevm birçok imâm, mü'ezzinler cevâmide îfâ-yı vazîfe etmektedirler. Selânik'de Şemsi Efendi Mektebi ile Mekteb-i Terakkî'den yetişmişler meyânında el-yevm Hâfız Hoca nâmıyla ma'rûf olan zâtı tanıyanlar pek çoktur.

Devr-i Tevakkuf

1275 târîhinden 1290 târîhine kadar yine her üç kabîle beyninde bir devr-i tevakkufa tesadûf ediliyor. Derviş ve İbrâhim Efendilerin telkînâtıyla bir dereceye kadar bihakkın Müslüman değilse de her hâlde Müslümanlığa daha yakın bir hâl kesb edenlere bir atâlet ârız olmuş hatt-ı hareketleri[ni] ta'yîn için başlarında ne işe yarayacak bir mürşid, ne de kendilerine tarîk-i müstakîmi gösterecek bir rehber bulamamışlardı. Kısmen Müslümanlığa, kısmen âdât-ı sakîmeleri olan Sabatâyistliğe hizmet ediyorlardı. Bununla berâber ittihâd ve ittifaktan kat'iyen infirâd etmeyip bir kitle hâlinde esrârlarını muhâfaza edegelmişlerdi. Yalnız şâyân-ı tahsîn ve gıpta bir halleri vardır ki bütün kâinât ile bunu ispât edebilirler.

Bu kabâ'il meyânında asırlardan beri hiçbir kâtil ve hırsıza tesadûf edilmemiştir. İşleri güçleriyle meşgûl, müktesebât-ı yevmiyelerini kazanmakla müftehir!...

Aynı zamânda bu kabâilden şimdiye kadar ferd-i vâhid elini açıp sadaka talep etmemiştir. Beyinlerindeki tesânüd o derecededir ki: efkar-ı fukarâdan birisi aç kalmış olsa derhâl kabîle efrâdı imdâdına koşar ve o âciz âilenin ihtiyâcını te'mîn eder.

Teşkilât-ı ictimâ'iyeleri o derece sağlamdır ki:

Bu kadar dalâlet ve cehâlete karşı iki buçuk asırdan beri mahkeme kapısında hiç kimse görülmemiş ve her türlü münâza'at ve münâkaşa dâhildeki meclis-i rû'esâsı tarafından tarafeynin münâkaza-i muvâfık bir sûretde hal edilmektedir.

Dul kadınlar ve âcizler için cemâate har vakit mebzûl sûretde i'ânâtda bulunurlar. Ve eser-i nuhvet[?] gösterenleri mu'âvenete icbâr ederler.

Bundan başka şâyân-ı tahsîn diğeri bir halleri vardır ki: iki buçuk asırdan beri hükûmetin ne siyâset-i hâriciyesine ne de siyâset-i dâhiliyesine kat'iyen ve kâtibeten müdâhale etmemişler. Ve dâ'imî Türklerle hüs-n-i imtizâc edip bir vatan evlâdı gibi büyük fedâkârlıklarla kendilerini tanıttırmışlardır.

İşte bu sâyededir ki: zamânımızda Selânik Müslüman tüccârları âlem-i ticârette büyük ve pek büyük bir mevki'-i mümtâz kesb ettikleri gibi aşağıda görüleceği vechile te'âlî-i ma'ârif ve terakkî-i vatan uğurunda koca bir Osmanlı İmparatorluğu'nun yapamadığı bir kudreti göstermişlerdir. Husûsiyle Jön Türklerle, İttihâd ve Terakkî'nin muvaffakiyet-i evveliyyesine ve i'lân-ı Meşrûtiyeti müte'âkib hürriyet ve adâletin istikrârına cânen ve mâlen pek çok hizmetleri sebkât etmiştir. (Ba'di yarın) Ebu'l-Mecdet [2] (*Türk Sesi*, nr. 198, 9 C 1342–16 KS 1340–1924, s.1-2)

Sabatâistlik, Şimdiye kadar mechûl kalmış hakâyık-ı târihiyyeden -5-

[dünkü nüshadan mâ-ba'd]

Devr-i Teceddüd

Sultan Hamid'in evâil-i saltanatında Selanik'te tarihte meşhur olan bir kız kavgası zuhûr etmiş idi. Bir Bulgar kızının din-i İslâm'ı kabulü ile serzedde-i zuhûr olan bu vak'a o zamânlar Selanik'te yüzlerce insânın katline sebebiyet verdi. Münadîler vasıtasıyla eli silah tutan Müslüman camiye gelsin ilanı üzerine herkesten evvel camiye koşanlar dönmelerdi. Hatta Bulgar kızını hanesinde muhâfaza eden yine bir dönme ailesi idi. Bu gailede bunların pek çok yararlılıkları görülmüştür. Ne tuhaftır ki: zamân zamân Dönmelerde bir devr-i intibaha tesadûf ediliyordu. Zaten efkâr-ı umûmiyyede büyük bir tahavvül âsârı görülmekte idi. Bu esnada Kapancı sülalesinden İsmail Efendi namında bir müceddit ilk defa olarak Selanik'te usûl-i cedîd üzerine bir mekteb-i ibtidâî küşâd etti. Az zamânda pek çok gençlerin fikirlerine ahkâm-ı İslâmiyyeyi yerleştirdi. Birkaç sene sonra Şemsi Efendi nâmındaki zât-ı muhterem Avrupa usûl-i maarifinden iktibas ettiği usûl-i cedîd üzerine zükûr ve inâsa mahsûs bir mektep küşâd etti. Bu mekteb-i irfân Selaniklilerin temel taşıdır.

Şemsi Efendi ile teşrik-i mesâi eden Hoca Abdi Kâmil Efendi, pek az zamânda efrâd-ı millet nûr-i maarif ile tenvîr ve maarifin izzetini câhil ana ve babalara da tanıtırmağa muvaffak oldular. Artık itikâdât-ı bâtıluya karşı gençlerde bir isyan başladı. Mâzinin seyyiatından ebeveynlerini mesul tutmağa başladılar. Bunun semeresi birkaç senede iyi neticeler verdi. Herkes Yahudilerle rekabete koyuldu. Âlem ticarete atıldı. Birkaç kişinin himmeti ile teâ'vün sandığı genişlendirildi. Teberruât fazlalaştı. Derhal bir encümen teşkilıyla meşhûr Terakkî Mektebi tesis edildi. Hoca Derviş, Hoca Rakım, Hoca Şevkî efendiler himemât-ı Hüdapasendâneleriyle ve mektebin esaslı programları sâyesinde artık bütün Selanik gençleri bir mektebin rahle-i tefeyyüzüne koştu. Ve yetişti. Mekteb-i Terakkî mezûnları mekâtib-i âliyyeye bila-imtihân kabul ve Avrupa'da hususiyile Fransa'da bile bu mektep mezunlarına müstesna bir muamele icrâ ediliyordu. Binaenaleyh, perde-i cehâlet yırtıldı. Artık hurâfâta inanacak kafalar kalmadı. Birkaç sene sonra Karakaşzâdelerin himmeti ile Mekteb-i Feyziyye tesis edildi. Leylî ve nehârî ve zükûr ve inâsa mahsûs olan bu mekteblere Anadolu'nun memâlik-i Osmanîyyenin

her tarafından akın akın talebeler gelmeğe başladı. El-yevm İstanbul'da ve elhâsıl umum Türkiye dâhilinde yetişen binlerce tabib, avukat, mühendis, tüccar, kumandan hep bu mekteplerin rahle-i tedrisinde iktisâb-ı ilm ve irfân etmişlerdir.

Binaenaleyh, bu asr-ı terakkîde artık itikâdât-ı bâtilaya inanacak kafalar belki Amerika'nın şimâlinde, Afrika'nın vasatındaki akvâm-ı vahşiyede bulunur.

Dönme bundan yarım asır evvel tarihe karışmış bir efsanedir. Hususiyle Balkan Muharebesi'nden sonra artık bu kelime tamamen inkırâz bulmuş bî-mana bir sözden ibârettir. Vâkıa: bu unsur-i kalilde el-yevm müşâhede edilen bir ittihâd mevcûttur. Fakat öyle zannedildiği gibi kibirli bir din perdesi altında değil hükümetin dahi bildiği ve tanıdığı cemiyet-i hayriyye şeklindedir. Kuvvetli bir ittihâd-ı hüsne sâhip olan bu cemaatlerin mesleğini (te'avün ve tenâsur) esası teşkil etmiştir. Gurûb şeklinde ihtiyâcât ve zarurât-ı hayatiyyeyi daha ehven bir surette temîn için yekdiğerine müzâhir ve sa'yesi bir vaziyet muhâfaza etmektedirler. Hükümetin müsaade-i mahsûsasına tevfikân birçok cemiyet-i hayriyyeler açmışlar, efrâd-ı milleti yekdiğerine muavenete teşvîk ve tergîb ederek İslâm âleminde el-yevm ma'hûd olan mevki' ticâriyi kazanmışlardır. Tesis ettikleri şirketler, ticarethâneler, darü'l-tedâviler, fabrikalar, hep bunların insâniyyetkârâne düşüncelerinin birer şâhididir.

Düşünmelidir ki iki buçuk asırdan beri mevcudiyetlerini şekilden şekle koyarak bir hâl-i tekâmül iktisâb eden bu unsur bugüne ne bir katl, ne de bir hayırsız, ne de hâin-i vatan yetiştirmiştir.

Kız Alıp Vermek

Karakaşzâde Rüşti Bey'in iddiası vechile Türklerle ihtilât edilmesine bu gün bütün Selanikliler can u gönülden arzukeyşirler.

İşte 20 seneden beridir ki: bu arzu zamân zamân mevki-i tatbîke konulmuştur. El-yevm Kapancı ailesinden elliye müteceviz aile Türklerle ihtilat etmişlerdir. Ve İstanbul'da, İzmir'de, Samsun'da el-ân berhayattırlar. Bununla beraber, yine halen bildiğimiz 20-30 kadar kız ve erkek Türklerle namzed olmuşlardır.

Dönme kızları umûmiyetle yüzde doksan dokuz nispetinde okurlar ve yazarlar ve hiç olmazsa Fransızca, Almanca, İngilizce lisanlarından birini mükemmel surette bilirler. Bundan başka erkekler de aynı seviyededir. Hukuk-i aile ne demektir? Hukuk-i nisvân nedir? Bunlara tamamen vâkıftırlar. Bunun içindir ki: bu unsur-i irfân öyle her rast geldiği şahsa kız vermez, verseler de kızları varmazlar. Çünkü izdivacın ne demek olduğunu ailenin neden ibâret bulunduğunu idrâk eden gençler öyle kolay kolay kendini atamaz ve atmıyorlar. Ebediyen bekâr kalmayı tercih ediyorlar.

Bir de şimdiye sâhib-i irfân hangi Türk tarafından bir talep vaki' oldu da reddedildi. 20 sene zarfında böyle bir şeye tesadüf edilememiştir.

Talep muhakkak ve tarafeyn yekdiğerine münasip olduktan sonra münasebet-i sıhriyyenin kısmeti ile hâsıl olacağı şüphesizdir.

Bir iki lisana âşına, kadınlığın mezâyâsına vâkıf genç bir kız hiçbir vakit bir arabacının ve hammâlin zevcesi olamaz ve icbâr edilemez.

Binaenaleyh, hurâfât devrinin akvâli ile bir rub' asırdan beri başlayan devr-i mücedded Selaniklileri –Dönme- kelimesi gibi çirkin bir sıfattan müberra kılmıştır. Ve (Dönme) ism-i ilmîde tarihe karışmış bir kelimeden başka bir şey değildir.

El-yevm Selanik'te bulunan bu unsur mevcudu 200 aileyi tecavüz etmez. Zaten bu unsurun nüfus-i umûmîsi beş bini tecavüz etmemiştir ki: şimdiye kadar bunun üç bin nüfus Anadolu içine yerleşmiştir.

Karakaşzâde Rüştü Bey'in bundan sonraki teklîfâtı keenlemyekun hükmünde olmalıdır. Eğer fi'l-hakika böyle gizli kapaklı bir âdet kalmış ise bu da Rüştü Bey'in sırf kendisine mahsûs tevehhümâtından ibâret olsa gerektir. Efkâr-ı umûmîyyeyi iğfâl zamânı da artık geçmiştir. Ebu'l-mecdet [1] (*Türk Sesi*, nr 199, 10 Cemaziyelahir 1342–17 KS 1340–1924, s.1)

Sabatâistlik, Şimdiye kadar mechûl kalmış hakâyık-ı târihiyyeden -6-

(Geçenki nüshadan ma-ba'd)

Şimdiye kadar Sabatâistlik hakkında verilen izahât zamân zamân toplanılmış malumâtın ibârettir. Bu malumâtın noksan veya fazlalığını tahmin etmek bizce kâbil değildir. Yalnız elde edilebilen bilgilere nazaran Sabatây hakkında bize bir nebze kanaat hâsıl olmuştur. Avrupa'da matbu' Fransızca birkaç esere tesadüf ediyoruz. Fakat eserlerde ve hatta zikrettiğimiz Selaniklilere mahsûs âdâtın bahis yoktur. Yalnız Sabatây Sevi'nin değerli bir zekâ sahibi olduğu ve mesleğin sırf insânî bir inkilâba rehber olmaktan ibâret bulunduğunu gösteriyor.

Viyana'da Sabatâyist nâmıyla el-ân mevcûd bir hâvrâ gözlelere çarpmaktadır. Bu havra Yahudilik içinde hür “açık sosyalistlik” demokratik esaslara istinâd ettirilmiştir. Sabatâyistlere karşı bir hüsn nazarı görülmez. Bilakis husumet izhâr ederler. Binâenaleyh Sabatây Sevi din-i esâsâtı nazar-ı itibara alarak her bulunduğu muhitte insânî bir takım kavâid icâd ve telkîn etmiş. Ve telkinâtında isabet etmiş... öyle ihtimal verilebilir ki: Selanik'te Dönme kabilesi içinde (?) bir İslâm memleketi olmak hasebiyle hasbe'z-zamân İslâmiyet içinde daha hür, daha demokratik bir meslek ittihâz etmiş.

Ve keza diyebilirler ki: kendi avanesinin istikbâllerini daha ziyâde düşünerek Engizisyon mezâliminin acılarını tadan Yahudileri öteden beri dünyanın her

tarafında Yahudilere karşı olan nefretten kurtarmak için bu mesleği itihâz etmiş. Ve avanesine gerek hasbe'z-zamân ve gerekse hasbe'l-lüzum İslâmiyeti telkîn etmiştir.

Öyle anlaşılıyor ki: Sabatây Sevi indinde din bir kâide-i beşeriyet bir kanûn-i medeniyettir.

Herhangi dine mensûb bulunursa bulunsun her muhitte içinde o muhitin icâbâtına göre telkînâtta bulunmuştur. Sabatây'ın Rusya'da, Arnavutluk'ta, Karadağ'da, Roma'da ve daha birçok yerlerde gezip dolaştığı hakâyık-ı tarihiyyedendir. Tabidir ki: bu zekâ boş yere bir külfeti ihtiyâr etmemiştir. Kendisinin Karadağ'da Ülgün kasabasında vefatı da bu iddiaya bir delildir. Sabatây'ın Karadağ'da ne işi vardı. Bir de Ülgün'deki kabri el-ân mevcûd bulunuyor. Ve civâr ahali tarafından kemal-i ihtirâm ile ziyâret ediliyor. İki buçuk asırdan beri ehemmiyetini kaybetmeyen bu ziyâretlerin esbâbı tabidir ki, bir hiç değildir. Herhalde Sabatây'ın etraflarda da kendisini tanıttırduğuna bir delil-i kâfidir.

Sabatây Sevi'nin ahvâl-ı umûmîyesine dâir şimdîye kadar tab' edilen âsâr ile tevâtüren elde edilecek malumâtta muahharan bahs etmek üzere yine Selanik'teki Dönmeler meselesine gelelim!

Evvelâ: vuku'ât-ı târihiyye, ve izâhât-ı âti bize Dönmelerin kat'iyen ve kâtibeten Yahudilik ile bir alakaları olmadığını isbât etmektedir. İki buçuk asır mütemâdiyen bir hâl-i dalâlette pûyân olan bu ekalliyet hangi kuvvetle zamânımıza kadar muhâfaza-i mevcudiyet etmiştir.

Zannımıza kalırsa: bu, sırf ictimâi kuvvetlerin tesirâtı neticesidir. Bu kadar inkılâb geçiren bir kavmin bu kadar hurâfât içinde muhâfaza-i mevcudiyet etmeleri ve son rub' asır zarfında Türk'ün içinde bir mevki sâhibi bulunmaları her hâlde hayât-ı ictimâiyyelerindeki kuvvetlerin âsârından başka şeyde aranılmaz...

İki buçuk asırdan beri hep bu kan ile yaşayabilen bu insânlarda mutlak ve mutlak bir fevkalâdelik olmak lâzım geldiği akıllara gelebilir. Fikrimize kalırsa ortada hiçbir fevkalâdelik yoktur. Sırf bir cehaletin kurbanı olarak muhâfazaten mevcudiyetleri sıhate fevkalâde riâyetkâr olmak ve ve ecânib ile ihtilât etmeyip emrâz-ı sâriyeden biri bulunmak sâyesindedir.

İki yüz hânelik bir kavmin el-yevm on bir tabibi, yedi sekiz eczacısı birkaç ebesi mevcûttur. Bu tabipler, eczacılar, ebeler hep kendilerindedir.

Demek oluyor ki: Dönmeler sıhhatlerinin muhâfazasına fevkalâde riâyetkâr imişler. Bundan başka sa'y ve gayret, iktisâda riâyet, sabır ve metânet gibi evsâf-ı sâhib-i servet olmalarına sebebiyet vermiş, binaenaleyh sefaletten dahi mu'arrâ bir hâlde yaşamakta imişler. Sonra sefâhete adem-i inhimâk "bu son seneler müstesna" hususiyle aşırinin [?] nass-ı kâti' gibi harâm olması da sıhhatleri üzerinde büyük bir âmil olmuş oluyor. Sonrada büyüklerine itâatleri hususiyle kabîle rüesâsına ciddi bir surette mutâvaatları iyi te'sîr icra etmemiştir ki: son zamânlarda kendilerinden

türeyen bir şeyhin kabilesine karşı ber-vech-i âti bir hitâbesi vardır. [Mâ-ba'di vâri] Ebu'l-mecdet [2]

(*Türk Sesi*, nr 202, 14 Cemaziyelahir 1342–21 KS 1340–1924, s. 2)

Sabatâistlik, Şimdiye kadar meçhûl kalmış hakâyık-ı târihiyeden -7-

(Dünkü nüshadan mâ-ba'd)

Hitâbe

Ey çocuklarım! Hak ile zulmü anlayınız. Hakikat ne bir alîl vücûd, ne de mezâhin (?) bir çehredir.

Zulüm tâbût tahtasından kâşâne-i ikbâl, cenaze kemiğinden eyvân-ı saadet te'mîn eder. Hakikatten ayrılmaz!...

Güneşin nuru, zemin-i mezellele iltifattan nasıl doğruluk tecelli ettiriyorsa, hakikatte zulme karşı öyle âci âci güler!...

Zulümden çekininiz!...

Zulüm üstâd-ı seyyiattir. Şeytân nasıl ki: meleklerin muallimi ise uğursuzluk da sâf kalplerin bâziçe-i hevesâtıdır!...

Biliniz ki: hakikat hande zulüm geriyedir. Hakikat ile (zulm)ü şöylece mukayese edin!.. mâzi ile hâli karşı karşıya koyunuz. Birinde zulm diğeri hakikati göreceksiniz. Zulm ile hakikat karşı karşıya konulmuş iki âyine-i vekâyi'dir.

Hakikat Rahman, zulm şeytandır.

Evlatlarım! Hakikati anlamak için insânın kendisini bilmesi lâzımdır. Hakikat nur-i îmân, zulm livâ-i isyandır. Zamân evvelkisinin kıymetini tezyîd, ikincisinin şiddetini tenkîs eder.

Hakikat mazlûmların kalbidir zulüm o kalb içinde zehirli bir yılandır.

Ey nâs!..sözümden istifade ediniz.

Hakikat, vicdân!..zulm ise cehennemdir. Vicdân ise beşeriyetin rehberi, muhasenât-ı ahlakîyenin merkezidir.

Vicdân, zulmün düşmanı hakkın âşıkıdır. İşitiniz!... ameliniz vicdân nefretiniz zulüm olsun. Zulüm Allah'ın cehenneminden fırlamış bir kıvılcım olduğu gibi hakikatte Nur-i Celâl'in bir meclisidir. Zulüm hengâme-i musibet dellâlî, hakikat adâlet-i Rabbanîyenin pişdârıdır.

Vicdân hâk-ı nisvâna düşen cevher-i âdemiyeti ihyâ, ref'i isyân demek olan sarsar ihaneti ifnâ eder.

Binaenaleyh, evlatlarım cümlelerinizi hakikate icâbet, zulümden içtinaba davet ediyorum.

Mâzinizin seyiyatını unutunuz, istikbâlinizin vâlid-i şefkatdârı olan Nur-i İslâmiyete koşunuz! İslâmiyet, nedime-i ismettir. Nuhbe-i âmâli medeniyete hizmettir. Kanûn-i muaşeretir.

İslâmiyet fâtihi bâ-ruhu hürriyettir. Esâret-i beşeriyeyi ilgâ, burc-i vahşeti imhâ eyler!..

İslâmiyet şâhid-i kanûn-i hürriyettir. Ahkâm-ı celile-i ahlâkiyyenin dâmeni ezeliyesidir.

Evlatlarım!...

Gafletten uyanınız!... Âdât-i sakîme-i mâziyeniz, size zulm ediyor. Nur-i Hidâyet size istikbâl hazırlıyor. Mukadderât-ı İlâhiye size bir tarîk-i necât açtı. Bu mevhibe-i Sübhâniyyeden hissemend olunuz!...

Ey Zavâllılar!...

Coşkun bir sel gibi akan gözyaşlarınızı dindiriniz! Bu coşan girye-i huzûrâver geçen senelerdeki umman-ı felaketinizin ebedî ve âcî bir yâdigârı, hüsrânınızın daimi bir feverânıdır.

Vicdânınıza bakınız!... zulüm bir sitem-âlûd şiir şekline temessül etti, şikeste-i renk-i sefâlet olan ruhumuza bir aks-i teselli geldi. Sizler masumsunuz... bu dergâh-ı uluhiyyette harîm-i ruhunuz kaza-i nûzhetiniz size bir muhassıla-i saâdet bir teselli-i hakikat bahş ediyor.

Mâziniz bir cehennem ise istikbâliniz bir cennet olacaktır.

Kur'an-ı Celîl'in hidâyet-i nurânisi üzerinizde tecelli edecektir.

Zulüm cehildir. Cehl ise zulümdür. Hakikat ilimdir. İlim de hakikatten ibârettir. Hepinizi hakikate davet ediyorum.

Eyyâm-ı Mahsûsa

Sabatâstlerin bundan yarım asır ve daha evvellerine kadar câri olan ve el-yevm tamamen terk edilen bazı eyyâm-ı mahsûsasından dahi birisinden bahsedelim.

Karârkaşzâde Rüşti Bey'in Vakit gazetesindeki beyânâtı meyânında kuzu etinden bahs ediliyor.

Fi'l-vâki Selanikliler kuzu etini Hızır İlyas'dan evvel yememeği sıhhi bir âdet olarak kabul etmişlerdir.

Yoksa buna dair tevatüren söylenmekte olan hurâfâtın aslı olmasa gerekir. Yalnız bazı ihtiyarların ifadelerine nazaran Üsküdar'da Vâni Baba nâmıyla meşhûr

bir Bektaşî tekkesi varmış. Mahmud Baba namında bu unsurdan birisi bu tekkenin müdavimlerinden ve müridlerinden imiş. Hasbe'l-maslaha Selanik'e gelmiş, Selanik'de Kalemeriye Kapusundan içeri girerken arkasına bir koyun yavrusu takılmış. Ve Mahmud Baba ile memleket içine girmiş. O gün de Hızır İlyas'a tesadüf etmiş kuzunun vürûdu fâl- hayretlik edilmiş. Ve bunda Mahmud Baba'nın da Bektaşî tarikatına mensûb olmasının tesîrâtı olmuş. Kuzunun Hızır İlyas'dan evvel yenilmemesi âdet olmuş...

Keza Rüştü Bey'in beyânâtında dört gönülden bahsediliyor. Bu mesele Osman Baba'nın sergüzeştinde ima edilmişti. Bu da filhakika mevcûd ise o zamâna âid ahlaksızlıktan başka bir şey olamaz.

Çünkü fîzamân böyle bir ahlaksızlığı kabul edecek insânın mevcudiyetine ihtimal verilemez. Hususiyle ailelerine derîn bir muhabbet ve şefkat ile bağı olan sâhib-i irfân insânlar için gayr-i kabildir. Yine bu zâtın ifadesinde ölülerinin usûl-i tedfîne dair bazı fıkralara tesadüf ediliyor.

Filhakika bundan yarım asır evveline kadar bir dönme ölüsü yukarıda bahsedildiği gibi dâhili bir takım âdâta tabi tutuluyordu. Halbu ki: zamânımızda böyle bir âdetin icrası ihtimâli katiyen kalmadı.

Madem ki: Selaniklilerin tarihçe-i hayatına bir dereceye kadar kesb-i vukuf ettik ve bütün çıplaklığı ile geçmiş zamânların seyyiatinden bahs edildi. Eğer böyle bir hâl zamânımızda dahi mevcûd olsaydı bilâ-perva bunu da yazmaktan çekinilmez idi.

Ve nitekim el-yevm vuku bulan ve Müslümanların tâbi oldukları âdât-ı İslâmiyyeden inhirâf etmedikleri görülüyor. Emvât Müslüman kabristanlarında defn ediliyor. Ve defn hususâtının da sırf kavâid-i şer'iyye-i İslâmiyye'ye tevfiân icra edildiği görülüyor. Binaenaleyh bunun da zamân-ı sâbika âit bir şey bulunduğu ve Rüştü Bey'in bunu zihninde yenileştirdiği zan olunuyor.

24 sene mütemediyen Selanik'te ve İstanbul'da bu unsur ile kesb-i ülfet ettim. Bende de hâsıl olan şüpheler üzerine gâyet derîn tedkikâta giriştim. Bu unsurun aileleri arasına girdim. Bir aile gibi kendileriyle binlerce def'a hasbihâl ettim. Ahvâl-i ruhiyelerini, âdât-ı mevcudelerini kemâl-i dikkatle takip ettim. [1] kulüplerinde, düğünlerinde, cenazelerinde hususi ve umûmî ictimalarında isbât-ı vücut ettim. Birçok münevver gençleriyle, birçok akıllı ihtiyarlarıyla, pek çok tüccarlarıyla aynı unsura mensup imişim gibi temasta bulundum. Benim kanaatim tamamen bu merkezdedir. İhtimal ki: beni de atlattılar. Fakat 24 senelik dâimi temâs ve tahkikâtında hiç olmazsa şâyân-ı şüphe bir iki vukuâta tesadüf etmeğlim icâb etmez mi idi?

Filhakika bu unsorda gâyet sağlam bir ittifâk ve ittihâd gördüm, ve buna îmân ettim.

Hayat-ı ictimâiyelerindeki intizama hayran oldum. Gayet bî-arafâne yazdığım şu tarihçenin birçok hakikatleri meydana çıkardığını zannedirim.

Yakında Sabatây Sevi'nin âsârından İbranice ve İspanyolca birkaç kitâbı Türkçeye tercüme ederek Sabatâistlik hakkında yine bu sütûnlarda bir silsile-i makâlât yazacağımı va'ad ile hatm-i makâl eylerim.

Bitti. Ebu'l-mecdet [2]

(*Türk Sesi*, nr 203, 15 Cemaziyelahir 1342–22 KS 1340–1924, s. 2)

KAYNAKÇA

1- İNCELEME-ARAŞTIRMA

- AFYONCU, Erhan, *Sahte Mesih Osmanlı Belgeleri Işığında Dönmeliğin Kurucusu Sabatay Sevi ve Yahudiler*, Yeditepe, İstanbul 2013.
- AHMED SAFİ, *Dönmeler Adeti*, Haz. Ertuğrul Düздаğ, Zwi Geyik, İstanbul 2004.
- AKAR, Rıdvan, *Aşkale Yolcuları*, Belge, İstanbul 1999.
- AKTAR, Ayhan, *Varlık Vergisi*, İletişim, İstanbul 2000.
- ALMAZ, Ahmet, *Tarihin Esrarengiz Bir Sayfası*, Kültür, İstanbul 2002.
- ANDREADIS, Yorgo, *Gizli Din Taşıyanlar*, Belge, İstanbul 1999.
- ARIKAN, Zeki, “Kurtuluşun Sonra İzmir’de Çıkan İlk Gazete: Türk Sesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, 22, (Kasım 1991), (<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-22/kurtulustan-sonra-izmirde-cikan-ilk-gazete-turk-sesi>), (Erişim Tarihi 13.10.2014).
- BAER, Marc David, *The Dönme: Jewish Converts, Muslim Revolutionaries, and Secular Turks*, Stanford University Press, 2009.
- _____, “Globalization, Cosmopolitanism and The Dönme in Ottoman Salonica and Turkish Istanbul”, *Journal of World History*, Vol. 18, No. 2 (2007).
- BALİ, Rıfat, *The "Varlık Vergisi" Affair: A Study of Its Legacy, Selected Documents*, Isis Press, İstanbul 2005.
- BESALEL, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem, İstanbul 2002.
- BESSEMER, Paul, “Who is a Crypto-Jew? A historical survey of the Sabbatean Debate in Turkey,” *Kabbalah* 9 (2003), s. 109-153.
- CENGİZ, Hayrullah, “Avdetilik’ten İhtida Eden Selanikli Bir Kızın Evliliği”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 18 (2008), s. 87-108.
- ÇAĞAPTAY, Soner, *Islam, Secularism and Nationalism in Modern Turkey* Routledge, London 2006.

- DANON, Abraham, “Une Secte Judeo-Musulmane en Turquie.” *REJ*, 25 (1897), s. 264–281.
- _____, *Etudes Sabbatiennes*, Paris 1910.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Yakın Tarihimize Dönme ve Dönmeler*, İz, İstanbul 2012.
- GORDLEVSKY, W., “Zur Frage Über die ‘Dönme,’” *Islamica*, 2 (1926), s. 200-218
- GALANTE, Abraham. *Nouveaux Documents sur Sabbetai Sevi; Organisation et us et Coutumes des Adeptes*, Fratelli Haim, İstanbul 1935.
- _____, *Sabatay Sevi ve Sabataycılarının Gelenekleri*, (Çev. Erdoğan Ağca), Zwi Geyik, İstanbul 2000.
- GÖKAÇTI, Mehmet Ali, *Nüfus Mübadelesi*, İletişim, İstanbul 2003.
- GÖVSA, İbrahim Alaattin, *Sabatay Sevi*, Semih Lütfi Kitapevi, İstanbul 1940.
- _____, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, t.y.
- HASLUCK, F. W., The Crypto-Christian of Trebizinod, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 41, Part 2 (1921), s. 199-202.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, Dergâh, İstanbul 1982.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, *Dönme ve Dönmeler Tarihi*, Ankara 1972.
- LESKOVİKLİ MEHMET RAUF, *İttihat ve Terakki Cemiyeti ne idi?* Arba, İstanbul 1991.
- MACIEJKO, Pawel, *Mixed Multitude: Jacob Frank and the Frankist Movement 1756–1816*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2011.
- NEHAMA, Joseph, “Sabbatai Cevi et Les Sabbateens de Salonique.” *Revue Des Ecoles de L’Alliance Israelite*, 5 (1902).
- ODABAŞI, Arda, “Kadın Dergisi Üzerine Bazı Notlar ve Basına Yansıyan ilk Sabatayizm Tartışması” *Mutefferika* 37 (2010), s. 83–112.

- OSMANZADE, Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, C. I, Kitabevi, İstanbul 2006.
- OĞUZ, Şeyda – KORKMAZ, Sevgül, *Selanik'te Osmanlı Matbuatı : Gonca-i Edep*, Turkuaz, İstanbul 2009.
- ÖKTE, Faik, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul t.y.
- RIDVAN NAFİZ-İSMAİL HAKKI, *Sivas Şehri*, Maarif, İstanbul 1928.
- SADIK, *Dönmelerin Hakikati*, Karabet Matbaası, Dersaadet 1335.
- SERTEL, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Gözlem, İstanbul 1977.
- SCHOLEM, Gershom, "The Sprouting of the Horn," *In the Time of Harvest: Essays in Honor of Abba Hillel Silver*, ed. D. Silver (London: Macmillan, 1963), s. 368–386.
- SKENDI, Stavro, "Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans," *Slavic Review* 26:2 (1967), s. 227–246.
- STRAVROULAKIS, Nicholas P., *Salonica Jews and Dervishes*, Athens t.y.
- ŞİŞMAN, Cengiz, *Sabatay Sevi ve Sabataycılar Mitler ve Gerçekler*, Aşina, İstanbul 2008.
- _____, *The Burden of Silence: Sabbatai Sevi and the Evolution of Ottoman and Donmes*, Oxford University Press, New York 2015.
- TÜRKAN, Ahmet, *Osmanlı'da Kripto-Hristiyanlar*, Kitabevi, İstanbul 2013.
- TZEDOPOULOS, Yorgos, "Public Secrets: Crypto-Christianity in the Pontos" *DELTIO* 16 (2009), s. 165–210.
- TÜRKYILMAZ, Zeynep, "Anxieties of Conversion: Missionaries, State and Heterodox Communities in the Late Ottoman Empire" Basılmamış doktora tezi, California: University of California, 2009.
- VANSINA, Jan, *Oral Tradition as History*, University of Wisconsin Press Madison, 1985.
- VAROL, Muharrem, *Islahat Siyaset Tarikat Bektaşiliğın İlgasından Sonra Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, Dergâh, İstanbul 2013.

2- SÜRELİ YAYINLAR

Resimli Gazete

Son Saat

The Christian Science Monitor

Türk Sesi

Vatan